

З Т В О Р Ч А Й С П А Д Ч Ы Н Ы

**Ў Л А Д З І М Е Р А
Д У Д З І Ц К А Г А**

КАМУНИКАЦИЯ

ПРЫСЯГА

*Мы крыва́й на шляхох стагодзьдзяў
высеклі
несъмяротнае імя такое --
Б е л а р у с ы..
Ул. Дудзіцкі*

*I толькі варты той жыцця й скабоды,
Хто кожны дзень за іх ідзе ў бой!
Гётэ*

1

Навалыніцы зынішчальнае ўлева
напаіла душу маю гневам.

Ён, акрылены, думы пакратай
і наструніў пад трукат гарматаў;

пад разълівы агнёў і пажараў,
плач сіротаў і енкі ахвяраў...

Думы словам вазьму апрану я--
Няхай слова настрою піньне...

Няхай вончашца подыхам вёснаў
гукі музыкі гнеўна -узынёслай

і вядуць нас, узяўши аберуч,
на змаганьне за Волю і Веру!

Калі сэрца крануць і расчуляць --
Маці боль свайго сына пачуе;

боль, што трудзі гарачая выщяў
на зъмярканыні ў разыюшаным скрыце;

боль і цёлую радасыць спадзеву
скрыжаваную зъ сілаю гневу...

Маці скажа: ідзеце слоды вы
слухань думы жыцца агнявия --

думы працы і думы змагання,
думы бліжага, съветлага раныя!

Гэтак час набудзю і пакратаў
струны сэрица пад грукат гарматаў,

каб у сціплых фрагмэнтах паэмы
рассказаць, як жылі і жывем мы;

каб пад родным скрываўленым сцягам
даць Радзіме пакутнай прысягу.

2

Дарагая мая Радзіма!
Слова песняю стацца прымусь,
каб яна нашу радасыць пладзіла,
што на съвеце жыве Беларусь,

і, мінаючы глум і мукі,
на прысуджаным долій крыжы

несла дзецим тваім і ўнукам
найвялікшае права -- жыць!

3

Ня сплямілася й не заліпла
злачыннасць грахоў і правін...
Як човен із зарасыяў, вышлыў
праз морак гадоў успамін.

Жыццё нас і гнула і секла
на часткі і напал -- абы

у хітра змайстрованым пекле
пладзіліся й чахлі рабы...

На д'ябальскім чорным экране
жахліва віднеенца сълед:
на болем разъятранай ране
Крайны трухлее шкілет...

Шавеляща жоўтыя косы і,
і чэрап сухі галавы
аб лёсе свае маладосы і
такое гаворыць жывым.

4

Як каралі й калечылі-- не галасіла,
толькі тварам прыгадала да зямліцы.
Гэтакую, як той камень крамяністы, сілу
мела шчуплацелая у целе маладзіца.

Словам не азвалася да ворагаў ні разу
і павекаў не расплюшчыла. Каму? Навошта?
Заплаціла маладзіца катам за абразу
ня чым-небудзь, а жыцыём -- найдаражэйшим
коштам.

Галасілі ўсе равесыніцы, бацькі, сястрыцы.
Покатам кацілася над полем галашэнъне.
Ля вазёраў нашых сініх, паміж лозаў ніцых
унураўся неўтрапёны пошчак у імшэнік.

А лясы -- бары сунічныя -- на хіб зялёны
падымалі і вышэй яго штурлялі -- ўгору,
каб пачулі не адны мы -- цэлы съвет,
мільёны --
пра вялікае на Беларусі нашай гора...

5

І казалі людзі, і казалі проста:

-- Наша шчасыце -- за дванадццаццю
замкамі...

На парозе хаты, на дарозе росту
доля ўзгадавала цяжкі гора камень...

І пыталі людзі, і пыталі шчыра:

-- Ці не разыміненца наша шчасыце з намі?
Ці не закальша шум трывожны віру
цьвету сноў дзявочых у гаротным найме.

І чакалі людзі, і сысікалі скроні:

-- А калі-ж мы скажам словы гневу сіле,
каб ляглю, як сонца, шчасыце на далоні,
каб жыщыё людское болыш не галасіла?

І казалі людзям поле, лес і зоры:

-- Як ня сёняня -- заўтра, а 'ткі легчы
мусіць,
бо ня заўжды-ж маюць, як чаўны ў моры,
трушчыць іклы бураў косыці Беларусі!

6

Край дружбы з радасцю ня меў:

туга была штодзвіннай госьцю.

І голас моўкнуў і нямеў,
як песьні скутай маладосьці.

І маладосьці ня было:

спыніла старасць на паўкроку...

Яна тугім упала тлом

пласся на стоптаным абтоку.

Гайдаў трагічную труну

вятроў халодных час дрыготкі.

І край прыгадваў даўніну,

жыщыё стваральнікаў і продкаў.

Ня раз братоў маіх, сясыцёр
на раду ў хату, кажуць, клікаў,
ды ня прыйшлі, бо й съед расыцёр
чужацкі лад асокай шпікаў.

Шчымела сэрца. І штодня,
каб крывау помстай перагрызыці,
у съене білася радня --
шукала схованага выйсьця...

Інакшых лекаў анідзе
ня мела ўзяць Радзіма -маці.
І гурт сям'і яе радзеў
на чорным гора перакаце...

І сълёзы буйныя цяклі,
наілі пекла мур акуты.
Калі, пытаўся Край, калі
циарнеў хто гэткія пакуты!

Навокал -- вусыціш. Ні дунвы.
І дзень падточаным парогам
німую цемру варушныў
вар' яцтвам выкліканы рогат...

7

Дарогі разыміуліся на Ўсходзе
і ўперліся ў нямыя тупікі...
Нязвыклым шляхам людзі ходзяць,
тасуючы ў памяці вікі.

Дванаццаты. Сямнаццаты. Дванаццаты --
апошняя, заключная вярста...
Калоніца, цярпівасыяя напяты,
пад вобразам расыяцага Хрыста.

Нікому і нідзе даўно ня сышіца:

тасующа ў памяці вякі,
і неба нагартованыя сыпцы
ўядалоюща ў нямая тупікі...

8

Стрэлы чорныя цела зямлі працялі...
Маці родная, сэрцам паслухай
і скажы сваім дзеям, ці бачыў калі
Край такую ў жыцці завіруху.

Голас любы, цярэбячы шэрасць імжы,
азываеща з хваль землятрусу:
-- Гэта-ж д'яблавы руکі ўбіваюць нажы
у святую душу Беларуса...

9

Стайм па-над кручай. Сівыя гарбы,
нязломнае сілы грамады,
грукочукі і крышанцы съцен чорных ілбы --
астой чужацкага ладу.

Зрываюча буры з патрэсканых скал,
каб яркуні зоры над пусткай,
каб сълед ліхадзея агнём спаласкаць
з абрау ў зямлі беларускай!

Сягоныя разгон хай няпоўны яшчэ,
ён заўтра патройца... Потым
унічэнт чужаніцы ярмо расыячэ,
муры, зынітаваныя потам...

Іх ладзілі доўга найміты-майстры,
хаваочы ганьбу і сорам,
каб кроілі згубныя мору вятры
людскую ў мурох ненагоду,

каб нема сталналі тугія пласты
у лёхах зыдзічэлага ўсходу;

каб цела калечыла лютая стынь
ахвярам крывацкага роду...

Мацнее начатая сілаў разъня --
упартае бураў змаганыне.
Пад грывамі пушчаў, чакаючы дні,
стайм ля апоніяне грані...

10

Калісці сокамі грудзей
жывіла продкаў ты, зямліца.
І нам, каб род не парадзеў,
дазволь пітва твойго напіцца.

З маленства сынілася ў сыне,
было крыніцай дум адзінъх.
Яму, як сонцу і вясне,
маліцца хочам на Радзіме.

На землях вынетральных, дзе
над курганамі всцер вые,
дзе гора едзе на бядзе,
абняўшы дзіды агнявыя...

Дзе, веру росыцьчы, браты
за волю кроў зямлі аддалі,
і дзе лунае дух святы
над мужнасцяй бунтарных даляў...

Паі-ж нас сокамі грудзей,
як продкаў некалі, зямліца!
Паі! Нас покліч твой вядзе
Табе і Небу памаліцца.

Прымі да споведзі. Вазьмі
присягу верную. Ад шчасыця
сваймі моцнымі грудзымі
цябе заслонім ад напасыці.

II

Вось і Менск -- старажытнае места.
Маршы, песні і золата вестак...

Вось Няміга й Высокая Плюшча.
Сонца вусны і душы палюшча...

Вось жаўнеры і белыя коні,
і абрэз старалаўнай Пагоні...

*

*«Бійце ў сэрцы іх, бійце мячамі,
Не давайце тужынкамі бысь!
Хай пацуоць, як сэрца начамі
Аб радзімай старонцы баліць...»*

*Маці родная! Маці-Краіна!
Ни ўсьцішыца гэтакі боль...
Ты прабач. Ты прымі свайго сына,
За Цябе жму ўмерці дазволь!»*

12

... Гасьля доўгіх і цяжкіх разлучын
радасць стрэчы узрушыць балюча.

І скрыжующа вочы і рукі
над цудоўныя радасці гукі...

У зыняслаўленай бацькаўской хаце
начастуе сыноў сваіх маці.

Кроплі чистыя першае чары
абдадуць цела палкасцяй вару

і спалошчуть атруту былога
моцным хмелем пітва дарагога.

33

Гэтак, збыўшы пакуту разлучын,
радасыць стрэчы узрушиць балоча...

13

Каля съвятыні, на пагосьце,
над беларускім родным сыягам
увесь народ крывіцкі й госыті
пачуюць нашую прысягу.

Мы тройчы ўкленчым урачыста
і прысягнем Радзіме гучна
ушчунуць рэнту змоў нячыстых,
што прагнуць зганьбіць нашу лучнасць,

наровяць край наш ролны, любы,
дабро й жыцьцё, што бралі з боем,
аддаць на новы зыдзек, на згубу --
у рукі спрытных людабояў.

І прысягнем, на зайдрасыць тлуму,
самім сабе, съвяту і веры,
каб ня чыніў чужынец глуму
і больш ня стукаўся у дзъверы..

14

О прысяга, о сіла съвятая,
дух ваяцкі, бы птах, узылятае.

Узылятае на крылах і кліча
войска грознага лік павялічыць.

Яно прыйдзе і стане зь мячамі,
сіла гневу дзе б'еща з начамі,

дзе ў пякельных агнёх навальніцы
сінь крывёю варожай імгліща.

Прысягне, скажа шчыра і проста
у часіну ваяцкага хросту:

«Для цябе, беларускі народзе,
сіла збройная волю народзіць!

Ахрысыі на ахвярныя чыны
у змаганыні за славу Айчыны!
Маці родная! Вораг ніколі
ня скуе крывёй купленай волі!»

О прысяга, о сіла святая,
дух ваяцкі, бы птах, узыятае!

* * *

Тут, дзе воды Нямігі ўліваюцца ў Сьвіслач,
Сотні год дзе няволя чужацкая вісля, --
На зыняслаўленым пляцы разьбітай сталіцы,
Векапомнага Менску, дзе радасыць іскрыцца,
Над касціямі ахвяраў вялікіх пад съязгам
Далі Богу, Народу й Радзіме прысягу...

*

«У белай пепе праносіцца коні, --
Рвуцца, ѹмкнуцца і цяжка хрышаць...
Стара даўняй Літоўскай Пагоні
Не разбіць, ня спыніць, ня стрымаць!»

15

Грымяць і грымяць цягнікі
у бляску гарматных усхлінаў.
У трывозе вар' яцкай вякі,
здалося, да земляў прыліплі...

А шлях нежароткі яшчэ --
наперадзе шмат кілемэтраў.
Ляцяць цягнікі ўсё шпарчэй
наўсуперак згубнаму ветру.

У воблік напятай начы
вачьма ўпівающа воі.
ў тугую ляцьць дзялячынъ
і іхнія думы-настроі...
*

Зышліся ў грозным бai
вялікія, грозныя сілы.
Радзіма на варце стаіць --
да сну анікога ня хіліць.

Да скібаў вільготных прыляж,
адвага, часіну паслухай:
дрыжыць пад нагамі зямля,
прымае і радасць і скруху.

З-за воблакаў месяц пасе
падзеі напятых сутак...
Няпрошанай госьцій прысёў
ля крыжа збуцьвелага смутак...

*

І просіць, і моліць устаць
сыноў дарагая матуля,
абраз няўміручы Хрыста
да сэрца гарачага туліць.

-- Зірнече, саколы, з магілак сырых
на съвет гэты Божы, на наскі!
Малося і плачу, каб нашай зары
ізноў не пасеклі на часткі...

16

Ні матулі, ні ейнага плачу
і ня чуюць сыны і ня бачаць.

Ліні сонца, ні зораў, блакіту,
ані медзі ня бачаць ракітай.

І зынішчалны узлёт навальніцы
не згадаецца ім, ня прысыніца.

Прыняла іх зямліца ў пасыцелю,
вешер лісцем курганы усыцеле.

Пракувае зязюля ураныі
пра ахвяры цяжкога змагання.

Неба хмары сівыя падоіць
і напоіць сіноў сырдою...

*

Сыпце, сыпце, крывіцкія воі,
ушануюць браты ваны мроі,

ушануюць і дзеци і сёстры,
сэрца жалем сыцікаючи гострым,

ушануе змагарныя чыны
Маці нашая, Маці-Айчына!

А зарою умыенца вечар --
прыйдуць маткі да вас і укленчаць..

І дзяўчаты, каб сны не каралі,
асыпаючи сълёзаў каралі

на сівяжуткі пясоначкі сінучы,
засыпываюць аб крыўдзе разлучын:

-- Дзе-ж ты, любы сокал,
Дзе-ж ты, сінявок?..

Я журуся, я чакаю --
Любы, адгукніся!..

Будуць дні і цалюткія ночы
гаварыць аб нядолі дзявочай,

інчыце з даляў сваё будуць клікаць
на ўсёй на краіне вялікай:

-- Я-ж кахала цябе, мая радасыць...
Помніш росныя сцежкі у садзе?

Помніш рэчку, крынічка дзе звоніць?
Ты прыходзіў ды з цветкай пілоні...

Хвалі беглі, каціліся ў далі,
квола цветкі-пілоні гайдалі...

Я-ж кахала цябе, мая радасыць...
Помніш росныя сцежкі у садзе?..

17

Плынуць жалобныя развагі,
плывуць і коцяца паволі:
-- Пад бел-чырвона-белым сцягам
ляглі сны за іннасце волі... .

За рэжі й руністыя гоні,
за край вазёр, красы і веры,
за гард Крывіцкае Пагоні
ляглі крывіцкія жаўнеры... .

18

Ёсьць такія, што кажуць гэтак:
«Нам сваё наймілей бывае,
няхай восень сабе ці лета
узывівае свой сyneў над краем... ». .

Хай, што хочуць, гавораць людзі --
не такі ўжо вялікі грэх...
Сёныя тое злачынствам будзе,
калі думка чыя памрэ!

Не здалее ніхто на съвеце

38

гадавацца, як трэба, жыщь,
калі ўзылёт іхні злосынік-венгер
разапне на шпінёх мяжы..

Чаго варта цяпер істота
ў цяжкую жыцця пару,
што наровіць, як смоўж, употай
прысмактацца да моцных рук?

Мо' таму й гнеў душу съцікае,
і спадае съляза з вачэй?..
Толькі грэшнік чужымі рукамі
на ражне славу дзён пняэ!

У мінуласыці -- час пражыты --
думку продкі радзілі дніам,
каб да сонца, крыўей абліты,
гонар Бацькаўшчыны падніяць.

Шанаваць, сыцерагчы нам трэба,
гартаваць і далей расыціць,
каб пад родным блакітным небам
наканованы шлях прайсці!

Хай пигурляе, ірве навальніца
набалелыя ніці надзея,
хай надзем --
можа стаща так --
нічма,
але краю ня зрадзім нідзе!

Прыйдзем, вернемся ў бацькаву хату
святкаваць найвялікшае съвята,

съвята мужнасьці, моцы і сілы,
што няволю ў змаганыні скасіла.

Маці стрэне, гасыціна адчыніць
сэрцу блізкія дзвіверы святыні.

І памолімся, палячы сьвечы,
за шчасльвую нашу вечнасьць.

Думы радасыі напае -- песыні --
узълятуць у блакіт паднябесься...

Гэтак час набудзіў і пакратаў
струны сэрица пад грукат гарматаў...

20

Родная! Заві, хвалой усіх нас,
высака
падъмаць над неспакоем сцяг --
сыноў прымусь.
Мы-ж крывёю
на шляхах стагодзьдзяў высеклі
несъяротнае імя такое --

Б Е Л А Р У С Ъ...

З цыклю

ПАДБІТЫЯ РЫТМЫ

Васільковыя гады

Адцывілі гады.
Завялі ружы.
Цьвіляю
парог вясны цвіце...
Вышаўае,
чую,
сълізкім вужам
із-пад ног
цяплю маіх уzech....

У палёх
смуглуюць думкі,
дзеі --
vasільковыя,
юнацкія гады!
Над кавалачкам
цымяным надзеі
пломіца
куравы горкі дым...

Зачыняю дзвёры --
голос чую...
Не мая --
чужая маладосьць...
Чым-жа я
ципер цябе расчую,
нежаданы,
прыкры ў хаце госьць?

Не чакай...
І словам не пацешу:
горам
съмех

у горле хрыптым скут.
Ля крыніцы
сум даўно ўжо чэша
цяжкіх сноў
халодную луску...

1938, Віцебск

Сябры

Сустрэліся сябры маленства
каля парку.

-- Адкуль?..

-- Куды?... --

цікавіўся скалечаны,
бязрукі.

А той --

крывы --

з крывёй,
запечанай на карку,

ня чуў --

стагнаў,

ад болесыці

згінаючыся крукам.

За местам

тлеў

над прысадкам

паволі

вечар,

дыханынем хваляў

цёплых,

траў

няўгойнасыць ранаў лашчыў.

-- Хто-ж крылы паламаў

і гэтак іх знывечыў?

Бяскрылы на зямлі --

ні госьць,

ні гаспадар.

Прапанчы...
Λ месяц --
плыў і плыў,
п'ючы валогу сіні
з ражка пуховага
валыноткай
цымянай
балачыны...
І нам хацелася,
каб боль
плыў на асіннік
і каб сябры
жыщыё
жывымі ўбачылі вачымі.

1946, Зальцбург

Мама

Родная, любая мама,
доўга чакаю ліста я.
Можа хто іншы дзе, мама,
сягоныня яго лістает?

Любая, добрая мама,
цяжка, а рады ніякай.
Мусіць, радзіліся, мама,
мы над няспогадным знакам?

Добрая, бедная мама,
хіба-ж ня чорная сіла
съвету нядобраға, мама,
нашую радасыць скасіла?

Бедная, кволая мама,
жыць, кажуць, болей ня мушу...
Хто-ж прыгадае дзе, мама,
нашыя съветльяя душы?

1955, Венецуэля

Песня

Прыйшоў з даўніны апрычоны наш голас,
вялікі і моцны, і песняю стаўся --
тканінай цудоўных і фарбаў і гукаў,
і шэлестаў-шумаў, і подыхаў-плыняў,
павеаваў духмяных, і лозаў, і зёлак,
гаёў і асепц, і звонаў крынічных,
чысьцоткіх, як сльёзы, як душы людскія.
Налітая сумам лясоў і балотаў,
жыла і расла, і пад сонцам мацелі,
ад межаў да межаў кацілася вольна
зь вятрамі й бязь ветру -- высока і нізам,
із поўдню на поўнач, з усходу на захад
плыла, увівалася ў хвалі рачныя
і гора на скрутах вірлівых тапіла...
Праз вільгашь туманаў, праз немарач далій,
праз горы, праз мора, праз акіяны
наўсуперак лёсу імчалася ўпарты
і съмела лунала пад зорамі неба --
пад створам блакітным дзівоснага съвету.
І слухалі людзі, і самі съпявалі
ды іншых пяшчотнаю цешылі песняй.
Ні холад ільдзіны, ні сыёка пустэльняй --
нідзе не скавалі яе, ня здушилі,
а вельмі-ж хацелі зняславіць, усымерціць
чужыя, далёкія злюстныя зыкі...
І млечі ўсе хцівія зводнікі вуліц,
пачуўшы спакусныя, плынныя гукі --
журботны узвіў Беларускае песні...
Здаля наўальніцы прыйшлі, загръмелі...
Зялёных маланак сымяротныя стрэлы
спынілі і выцялі нашую песню --
упала, як камень, на беразе круchy...
І доўгага чутны былі болесыці ўзрыды...
І плакалі людзі, съціскалі далоні,
а стрэлы ўядаліся ў іхняе цела

і нішчылі моўчкі за любасыць да песыні.

Прабілася песня праз тысячы міляў.
Спачатліўшы сілу ў дарозе нялёгкай,
упала ізноў на халодныя скалы,
і голас спыніўся пад сынамі Алыаў.
Галосіць і б'юцца ад болю і крыўды
адрыўкі мэлёдыву роднага краю,
і стогнуць, як буры, налітая гневам,
на чорных абвалах падбітая рытмы...
Яны-ж не памруць, бо жывыя жыць мусць!
І толькі сягоныя, у час крутазлому,
падлюманы голас, надрыйны, журботны,
іччапаецца, крычаць горла граніту,
крылавіца, мосьцячы жорастам выйсьце...
Праб'еца! Напіўшыся сокаў жывільных,
падъмешца вышай, скране няжывога
і горам прыбітага роднага брата --
словам, ад сэрца, што йдзе, абнадзеіць.
Не! Нязынішчалыная напая Песня!

1946, Аўстрывя

Мой съвет

Мой съвет --
у съвеце зъяў,
уяў,
вятроў
і рухаў...
Каб рос,
мацнеў
і зъяў,
ня вяў,
а жыў
і рухаў

наперад
плынь падзей,
адно,
як і дагэтуль,
у шчасыі
і ў бядзе
кажу такое
съвету:
-- Мой съвет
ни гэты --
той:
інакшым быў
і будзе, --
ён
гнеўнаю пятой
твае
растопча грудзі!
На ўсім,
сыпкім тле,
крывей дзе
пахлі гоні,

скрыжую
у съятле
зь ім
моцныя далоні.

1956, Мюнхэн

РОЗНАЕ

Манэкену

Стайш, убраная у строй найноўшых мод,
на целе жоўтым -- золата і пэрлы.
Спыняеца і дзвівіца ўвесь народ,
што ты ад шчасыя гэткага памерла...

І думаеща мне -- твой гібкі, стройны стан,
пагляд вачэй, і млявы і спакуны,
гаворыць моўчкі нам: за грэх прысуд Хрыста
расюю божаю малюе вусны.

Ня ведаю...

Тугая цішыня мой сум з трывогай жэніць.
Вяселлы граецца і ў скронях, і ў плячы...
Якім-жа заўтра мне ўсміхненца нараджэннем
мой дзень, прачнуўшыся пасыля скупой начы?..

Ня ведаю. Шчыміць у сэрцы ирыкры выснаў,
густою плямаю кладзенца на душу.
А мне-ж хацелася быць плённым і карысным --
сказаць жыцьцю й вясьне, што ў сховах дум
нашу...

Званы

Зьвіняць, гудуць мядзяныя званы
над вулкамі,
над плошчамі,
над местамі.
Пра што-ж з тугой гавораць нам яны?
Якіх ад нас чакаюць сёныя вестак?

Стаю і голас потайкі лаўлю --
садоў,
палёў,
крышталных цёлых росаў.
Званы пытгаюца:
-- Калі Тваю зямлю
сустрэнне радасыць съветлага ўважросу?

1958, Мюнхэн

**Максіму Багдановічу
(Урыўкі)**

*... так і ўдарыўся-б прудзымі
аб замлю ды ўсё слухаў-бы,
усё плахаў-бы аб сваёй долі...*

Максім Багдановіч

За пушчамі -- горы,
за горамі -- мора.
Там людское гора
з хвалямі гаворыць...

Я мінаю горы,
я іду да мора,
каб пачуць, што гора
з хвалямі гаворыць...
Я стаю ля мора,
я гляджу на гора --
гора й хвалі мора
слова не гавораць...

* * *

Гора плача,
мора стогне,
хвали б'юща ў берагі,
у суполным болю й стогне
звішающа ў кругі...
Мора плача,
гора стогне...
Сініх хвальяў хіб пругкі
у пакутным болю й стогне
заплятаеца ў вянкі...

Неба плача,
неба стогне...
мора,

гора
і жарства
у цяжкім зьліліся стогне
ля магілы харства...

Расыцьвітае колер сіні
на узвівах хмар касых,
і сякуща ў прызме сіні
крошлі сълёз
і сум красы...

* * *

Празь сёньняшне бачу ўсякае мінулае,
зы мінулага -- сучаснае, бяду, нуду...
Паволі ў заўтрашнє зь песьняю іду,
бо шлях каменямі дарогаў ногі муляе...
А песьня з блізіні імкненца ў далёкае,
каб сэрца ня сыскалася ў бядзе грудзымі.
Музыку-ж хочаща заўсёды быць зь людзымі,
якім ня хочаща збываць іскрынку лёкаям...
І струны звонкія, вятратамі зльмі бітыя,
васкуе боскі гнеў -- журботныя званы...
І сыняца штоначы мне даўнасыць і яны --
Рагнеды плач і мужны голас князя Вітаўта.

1957, Мюнхэн

НОВЫЯ ВЕРШЫ

* * *

Нашы думкі трывогай будзяща:
а ці прыйдзе яна ці збудзенца?..

І калі, у якім-жа месяцы,
сум гръмотамі хмар разъмесіцца?..

Ці ўвесну, ці позна ўвосені? --

і чакаем яе і просім мы:

-- Не спазніся, Сястрыца-Вольніца ,
сказаць слова сваёй Нявольніцы:

«Калі думкі трывогай будзяца , --
я прыйду . Сладзянныне збудзенца!».

* * *

Сыцікаюць хвалі пеністыя мора
маіх чаўноў скрыпучую тугу ,
а я кладу паволі на вагу
драбніцы ўцех і смоль тугую гора...
-- Хутчэй, дзівак! -- рагоча непакора ,
шпурляточы на чорную дугу
адвагу ,
спрыт ,
чаўноў маіх вагу
і ўсё , што ў думках песьцю я учора...

Муштруйце , штормы , гнеў души , абы
на высу цела вынесыі гарбы
глыбінных бураў із паўторнай раты!
На высах -- дзікім нетрыве скалы --
прабуюць сілы мужныя арлы ,
растуць вызвольнікі і грозныя піраты...

* * *

Сінje і чыстае такое ,
хоць да раны сувежай прылажы .
Толькі не дастаць яго рукою ,
не пераступіць ніж мяжы...

Выгнуліся гоні , тракты , вёrstы ,
і дарожкі лесам зараслі .
Дык скажы мне , дружка , шчыра й проста ,

як мы прывітаемся й калі?

Жураца і вербы, і ракіты,
і рабіны ў восеньскай імжы
клічуць мяне, кажучы: які ты --
родны полю, бліжкі ці чужы?

Што сказаць далёкім, сэрцу блізкім
пра згібенъне зім маіх і лет?
Вечер нашацінены з калыскі
бацькаўскай пагнаў мяне у сьвет.

Доўга буду жыць яшчэ ці мала,
але сэрцу мроіща адно:
моцна да вачэй маіх прыпадла
поля васільковага відно --

сіяне і чыстае такое,
хочь да раны сівежай прылажы.
Толькі не ластаць яго рукою,
не пераступіць ніж мяжы.. .

* * *

Напярэймы зары ўсё іноў,
а зара узяла дый пагасла.
І заціснуўся надаўга шоўк
маіх мрояў тугім перавяслам,
бо зара узяла дый пагасла.

Не гляджу я цяпер на усход,
бо на ўсходзе зара ня іскрыца.
І ці мала йшчэ высымягне год
у жыщі сіявокай сястрыцы,
бо на ўходзе зара ня іскрыца.

Дзьве дарогі...

Дзьве дарогі -- два шляхі
дзвінныя такія:
і добро ўсё, і грахі
валочацца з кіем.

А куды й чаго яны --
аніхто ня скажа,
накуль грэх -- дух сатаны --
дабру ног ня звяжча.

Бо дарогі тыя ўсе --
першая й другая, --
як той колас на касе,
рэжуць сэрца краю.

Трэцяй розруху няма:
абнугі ды клешчы.
Закаваная, сама
сваё щасыце плецча.

Дзьве дарогі -- два шляхі
прыкрыя такія:
і добро ўсё, і грахі
валочацца з кіем.

Прыйшлі і вернемся...

Зь зямлі прыйшлі і вернемся ў зямлю,
каб пасыня тленныя цела, літті, нормаў
(агнём душы цяплю шлях і жыўлю)
укласыці зьмест свой у інакласыць формаў;

супольствам сілаў съвет стварыць такі,
каб, з прышасцій сустрэўшыся напічкаў,
зайздросыцілі стваральнікам вякі,
эпохі й пакаленіні ўсіх начаткаў;

каб грэшнікі і грэшныя багі
зямлі, што ганбяць створ съвятых вышніяў,

канчаючи злачынных спраў кругі,
у петлях вышрасталі дугі шыяў...

Усё, што ў думках пешчу і пладжу, --
даўно ўжо дух людскога сілы кратай,
хістай дзікунства стромуя мяжу,
каб уваскросу морак ня прыпратай...

Зь зямлі-ж прыйшлі і вернемся ў зямлю,
каб насьля тленыня цела, ліней, нормаў
(агнём душы цяплю шлях і жыўлю)
укласыці зьмест свой у інакласы формай!

Урывак з паэмы «Гранітныя абвалы»

... Я-ж бачыў, як збліжаліся яны, --
грымотных гор гранітныя абвалы.
Ляўшун імчаўся зь левай стараны,
Правун -- із правай. Монцы, вытрывалы,
згінаў заміны шляху, быццам-бы
адзіны ён тръмаў у штоццах сілу,
што ўсё сатрэ -- і горы, і гарбы
ад поўначы да мутных хваляў Нілу,
каб далей потым рыхнуща -- туды,
дзе горы горамі пакуль ня біты,
дзе з хмарамі гавораць гарады,
дзе земляў некранёных дрэмлюць міты...
Правун спыніўся. Гора Ляўшуну.
Над горамі лягло цяжкое гора.
Здалося, грэнікі разгойдвалі труну
над штурмамі страхотных хваляў мора.
У лютай празе съмерці -- ня жыцця,
зірнуўшы на вяршыні гор і скалы,
Правун, абняўшы чорны згубы съяг,
зывярнуўся да маўклівае навалы:
«Гуртуйцеся, няўломкі-камяні,
абросныя імхамі ціхалобы...
У выпертым з грудзей зямных вагні
ня бачу я ні вусыцшу, ні згубы.

Разъятранаму -- стромы шлях, круты,
пастаўлены на хіб сынчсты кону.
За посыех наш, зынішчалых бур браты,
малося я ўсіможнаму Дракону!...
Няма й ня будзе сілы і раўні
магутнаму... Праз горы, долы й гаці
праб'ёмся мы, і як ты нас ні гні, --
скарыщца съвет, і съвету ўсе багацьці
да нашай, веру, скочыцца гары...
Я пра адно сягоныя толькі мрою,
каб съвет сказаў: "Бяры ты нас, бяры --
жыцьцё і кроў -- гранітнаму герою!..."
Кішць мой гнёў! Ня ён, Ляўшун сівы,
адродзьдзе гідаке Казьбеку і Уралу,
а Я і Мы ля берагоў Нівы
ушчунем злыбеды усходнюю навалу!
Дык пеце-ж кубак пеністы віна,
згібелі каб нікчэмных шатаў залпы.
Над прыкрасыцю! -- касцямі Ляўшуна --
на зайдрасць съвету узнясусіца Алышы!».
Хаўрусынік-жа, абвертаны, руды,
падбіты ўжо атрутай трупнай мору,
зінуў здаля на дзікі спрыт жуды --
патрушчаныя плечы касагору,
і хлынула з каменялага нутра,
расьпечанага налам хцівай прагі:
«Хто съмее ў горле чорнага цара
тушыць пажар і шляміць нашы съцягі?
Нясем мы съвету нормы і правы,
нам кожны камень -- госьць і брат жаданы...
Із ног і рук, пакуль 'шчэ сам жывы,
ідзем здымашь ставечныя кайданы...
Прабуе хай Правун крануць...Каля
уласных гораў паахавае косьці!
Цалуйце зоры роднага Крамля --
крыніцу перамогі й маладосыці!
З расколін кручаў -- шчэленаў труны --
штурнуўся друз адборны першай раты...
Съянной зышліся ў стыку валуны --
хаўрусынікаў разбойныя піраты.

Трагічны гром! Крышыліся шчыты
грымтоных гор, каб гора не зацерці.
Ад роўніка да нетраў Варкуты
згінаўся съвет у танцы дзікай съмерці...

1957

Апошні ліст календара

Апошні ліст календара
Перахінуў на дзень аджыты.
Пара, мой верш, табе пара
Спятоўніца гневу боль сукрыты.
Імчыся, думкамі наліты,
Здаля да роднага двара
І прывітай гаспадара,
Каб ён, няволюю падбіты,
Ачнуўся... Рукі да зары
Узыняў... Зямлі гаспадары --
Сыны няволыніцы Айчыны --
Сваімі прагнімі вачьма
Сустрэнцуць пробліскі съятла
І над съядамі бур і тла
Мячы скрываюць прад зарою.
А зь імі позыняю парою --
У міг дванаццатай гадзіны
Я п'ю за шчасыце Нарадзінаў
Мае пакутнае Радзімы...
На чорным цемры перакаце
Кажу: мой родны, любы браце,

Каб мроі нашыя збыліся --
За прыйсьце съветлае маліся!
Я п'ю за шчасыце Нарадзінаў
Мае пакутнае Радзімы!

1957

Съмерць жывая

Шмат разоў гаварыў я съмерці
пра звычайную рэч такую:
ня жыву, і мне цяжка памерці,
хочц і ты ля касыцей такуеш.

Абдымі мяне ўпол рукамі,
як калісцы рабоў у Рыме...
Ці зь пятлёю на шыю камень --
мора з радаосьцяй цела прыме.

Няпрыемна -- на слуп дарогі
ці на гострыя сэрцам восьци, --
хай съмяеща і кішь двухногі
з пакалечанай маладосці.

Наракаць на цябе ня буду;
я-ж ад гора ня ўмею плакаць, --
засымлюся, як долу груды
пафарбую ружовая мякаць...

Зашышела у злосным блудзе,
быщцам сэрица маё зжавала:
«Найцажэйшо карай будзе
табе, грэншнаму, съмерць жывая...».

1948, Венгрия

Станіславу Станкевічу
(У сувязі з ягонымі ад'ездзінамі ў Амэрыку)

Хто-б там што ні казаў,
але-ж ты -- гэта Ты.
Рук і крыл не вязаў
на адхонах крутых.
І ня звяжаш, бо ён --
кораб думак цяжкіх --

і цяпер, як здавёń,
кліча ў съведкі вякі,

каб сказалі яны,
каб сказалі аб тым,
што ўсе нашы сыны
мелі час залаты;

каб сказалі яны
съвету ў гэтым вяку,
як сягоныя сыны
гора дзён вала��уць...

Слова лынуць з души
і гавораць -- скажы:
і жыві й варушки
думак цяжкіх гужы!

* * *

Праз горы, праз мора, праз акіяны
нясі нізку сюў беларускіх, мой дружа,
каб ведалі й чулі, што ў бурах каляных,
рыхтуочы Прыйсьце, жыве наша
мужнасьць.

1958, Мюнхэн

* * *

Ёсьць такія на съвце людзі,
пра якіх нават мовы няма...
Б'юць сябе кулакамі ў грудзі,
каб за лейцы сваіх трymаць.

А чужым -- чужанікам -- насьцеж
дзьверы хаты, шляхі дарог...
Ім няцяжка штурляць і красыці,
што ў пакутах гадоў зъярэг

чалавек -- і красу, і годнасьць,

срэбра думак, съятло съятла.
Вельмі прыкра, што ў целе родным
прэе бросыня жывога тла...

1958 г.

* * *

...І чуваць здлёжу,
і відаць із бліжу --
ніжа мроі лёкай
на чужую нізку...

А чаму й навошта,
а каму для спору
росыціць цяжкім конітам
лёкай сум і гора?

І хто сёныня скажа,
і хто скажа заўтра,
што такое кражы
дараваць ня варта?

1958 г.

* * *

Мянце сягоньня моцна дакарае
чалавек зь няведамага краю.

І каб сон ня ведаў супакою,
какза людзям, цэдзячы, такое:

«...і сякі ён, і такі, і гэткі...»
і «сяброў» маіх валае ў съведкі:

«Ты, мая надзеяная кагорта,
пілныай будзь! Уважна перагортай

дні яго... і мінусы, і плюсы..

Я-ж за ўсіх хварэю і малюся».

Так ён грэх свой латае і шые,
каб спрытней тръмаша на вяршыні,

ледзьве скроенай на сыпкім чвиро,
прытвараючыся надта шырым.

Папытайцеся -- адкуль і хто ён,
ён алразу скажа, ды ня тое:

«Я і сам душу сваю караю
за дабро няведамага краю»...

Дык чаму-ж мне моцна дакарае
чалавек зь няведамага краю?

1958 г.

* * *

Ёсьць у нашай малітве слова:
«Даруй грэйным усе грахі».
... Калі бачыши съвятло ў новым --
ня спыняйся, ня будзь глухі!

1958 г.

У гасьцёх Цыпрона Цырубалкі

Гэтымі днімі мне самому давялося пабыць у вёсцы майго знаёмага, у Іржаўцы.

-- Дзе тут жыве Цыпрон? -- пытаюся ў маладога хлапца.

-- Гэта вы пра пісьменыка нашага? -- відаць, для большай пэўнасці пацікавіўся ён. «О, думаю, знаны чалавек Цырубалка, усе ведаюць, што ў газэты піша».

-- Але, але, пра гэтага самага...

-- Вунь там. Ад канца трэцяя хатка каля вулачкі. Каля Пачяроба жыве.

Праўду сказаў хлопец, што «хатка». Маленькая, з двумя вакеншамі... Рагатая рабіна каля варот, і сабака, як леў, на прывязі. «Вось і маёntак пісьменыка», -- засьмияўся я.

* * *

Стрэй Цыпрон мяне, як роднага брата. Слачалку паказаў гаспадарку: коніка булавага, цыбушку, двое паразітаў, качку з перакусанаю ножкаю і пяцёрка куранятаў.

-- Усё бяз бацькі нажытае, -- жартуе гаспадар. -- Вярнуўся гэта я з савецкай «лячэбніцы», з Котласу. Узышоў на двор, стаў і думаю: «За што руکі зачаліць цяперака? Ні кала, ні вугла таго... Як языком вылізана кругом. Хоць ты взымі ды на рабіне гэтай павесься». Думаў, думаў, а пасыля злосыць нейкай апанавала: «Не, -- кажу сам сабе ўголас, -- перажылі лета гарачае, перажывем і... сабачае. Чалавек, як той кот: кінь яго плячыма, а ён перакруціца й на ногі стане. Эт, неяк будзе». І от самі бачыце... Да кулака яшчэ далёка, але, дзякаваць Богу, жыву. Птушынае стварэнне люблю надта. Меўся дастаць яшчэ качкі са дзіве, але, ведаеце, не шанцуе нешта на іх мне, не раўнуючы, як на тым бугаі некалі: шэльма Кундаль ножку перакусіў качцы, а курышу каршун ухапіў. Э, буду жыць -- будуць і качкі, клонат вялікі.

У хаце Цыпронавай, як у той святліцы: чысыценька і ўсё на сваім месцы.

-- Баба мая Рыпіна, -- кажа Цыпрон, знаёмычи мяне з жонкаю, -- таксама мала вучаная, але бывалая. Любіць, каб

лад і парадлак быў у хаце. Вось бачыще, -- паказаў пальцам у бок куфэрка, -- і спадчына бальшавіцкая мае сваё месца. Ня судзі, Божа, заслужыць яшчэ такую памяць.

І што гэта, думаеце вы, былю? Пара лягераага абутку -- сыцёртая дзеравякі віселі на сыцяне, і ў торбачы 205 колікаў, што пайкі хлеба сколвалі ў турме.

-- Хаваю, -- смыяенца Цырон. -- Жонка хацела была ў печ укінуць, а я кажу: «Не, не, няхай ляжаць, есьці на просьці». Бывае, часам агорне мяне сум -- падыду, пагляджу, і на душы неяк лягчэй стане: як-бы яно цяпер ні было, а ўсё-ж ня тое...

Я рады быў слухаць пра гэтыя дзеравякі і колікі й далей, не ўважаючи на тое, што й самому дэвялося нямала паспытаць савецкага пачастунку, але гэтым разам загаварыла Цыронава жонка.

-- Годзе табе пра гэтыя качарэжкі... Свайм дабром пахваліся... -- і запрасіла да стала.

Калі Цырон выйшаў у сенцы, яна, падаючи полуудзень, зноў загаварыла:

-- Гора з майм дзедам. Захварэў чалавек, дый годзе... Бульбу трэба выбіраць, а ён сабе тупае й бурчыць нешта над нос. Думаю, кажа, не мяшай мне. Бальшавікоў, кажа, на лапаткі наляжыць трэба. Учора дык цялоткі дзень сядзеў і ўсё крэмзаў нешта. Бадай ты цяміўся, думаю. Вазьму, бывае, дый накрычу, а ён з кінкамі да мяне: «Будзен лаяцца -- адну пакіну ў Іржайцы, а сам у Менск уцяку, у пісьменынкі, кажа, падамся». Я-ж і кажу: захварэў чалавек.

* * *

А Цырон, каб вы ведалі, сапраўды жартайнік добры:

-- Ты, кажа, баба, як знаеш, а я госьця свайм сокам частавашь буду... Сяныня вось тры гадкі, як адбыў савецкія лекі ў Котласе, дык сусед гэта учора прынёс і кажа: «Запі, Цыроне, саладухаю гора ўчарашняе». Неблагая саладуха, дай яму Бог здароўя. А гэта, -- Цырон паказаў на гляк у меру вядра, -- сачок бярозавы, квашаны.

Прызнаща, мне вельмі да смаку прыйшоўся гаспадараў сок, а сам гаспадар больш налягаў на суседаў «саладуху». Выпішы некалькі кубкаў, Цышрон стаў яшчэ больш гаваркі:

-- Вы, кажаце, жывяще ў горадзе, як у Бога запазухаю, а мы, як той гарох пры дарозе, -- усяго бывае. Праўда, каб не ўрачы, нашая Іржаўка пакуль убаку ад усякага ліха... Не без таго, бывае часам, што й сок у рот ня лезе, але жыць можна. Трэба ўмець жыць. Я заўёды дзякую нябожчыку дзеду Нуцрэю. Ягоныя муштры і цяпер трymаюць мяне на съвete. Бывае часам так крута, што стаіш лы думаеш: «Ну, цяперака канцы». Але рантам дзедава прымайка -- «мора да варот, а ты цераз плот», і глядзіш -- усё добра й гладка. Шмат разоў ратавала мяне дзедава навука.

І Цышрон, мераючы далей «саладуху», расказаў мне некалькі цікавых выпадкаў.

-- Было гэта ўжо нешта месяцы са два. У хаце й мышы ня было чым задавіцца. Адным словам, як кажуць, ці тапор кладзі ў гаршчок, ці зубы на паліцу. Давай гэта, думаю я, пайду ў лес ды ягад назьбіраю. Узяў і паймоў. А гэтыя валацугі як аблупленага ведаюць мяне: «Мы яму, кажуць, пакажам, як пісаць у газэты». Зьбіраў, зьбіраў, а далей чую -- крэжча нехта. Стая за хвою і гляджу: сядзіць, выгледзішы зад, нейкая вантроба каля пня і пнеца, а побач -- стрэльба. От цяпер дык клямка табе, Цышрон, шанчу сабе, і валасты, здаенца, дыба становіцца. Не, думаю, саб'ю з капытоў шэльму і -- залемантаваў наколькі духу ставала:

-- Паліцыя!!! Тут бандыты! Жывымі ўзяць іх... Божухна, каб вы толькі бачылі! Як ірвануўся гэты ваяка ды як палящеў, і духу ня стала. А я гэта за стрэльбу й давай смаліць. Вось, думаю, дзедава навука і праз клямкі вылазіць умее. А што-ж зь ягадамі, напытаецца вы? Адно мокрае месца засталося, гэтак зъмясіў іх нагамі, завучы ад страху паліцью. Таму й кажу -- Іржаўка -- ня горад. Трэба ўмець жыць на съвete.

Тут і я ўжо ня мог ня выпіць кубка «саладухі» за Цышронаву вынаходлівасць.

-- І што-ж вы думаецце, падаткніў нехта, што стрэльбу зь лесу прывалок у хату. Брэша мой Кундалль, аж разрываеца. А на дварэ цёмна, хоць вока пальцам выкаль. Прыліп я да сцяны й ні дышу. Калі што якое, дык шмаргану, думаю, на гару, а там праз закот ды ў кусты. А далей... Божачкі мае, што былю далей...

Як кінеша мой Кундаль, як зараве, а нехта як засенчыць... Іржаўка мая, здалося, дагары дном перавярнулася. Здаволіўся, відаць, Кундаль і змоўк, а нехта ўё енчыў, скрыгаў зубамі й маліў Бога.

-- Выйдзі, -- кажу я сваёй Рышніне, -- ды паглядзі. Ты-ж баба, ня бойся! Можа й добры чалавек папаўся на галодны зуб Кундалю. Паставіла яна сывечку ў гладын і выйшла. А я, як асінавы ліст, калачуся й на стрэльбу забыўся. Убегла ў сенцы баба й галосіць: «Прапалі цяперака, прапалі за нюх табакі... Колькі разоў казала збыць гэтага мялдзведзя... Ой, Цыпрон, Цыпрон, таўкач ты іржаўскі... Ня выратуе цябе, хвалько, і дзедава навука цяперака. Яно гэта добра, адноў валацугай меней будзе, але-ж каб ты бачыў... Усю гэту снасьць з карэннем вылупіў... Гэта-ж трэба трапіць у такую мясыціну?.. Чалавек круціца, як вужака, кане, а ён, відаць, ужо зьеў, сядзіць і ablіzvaецца. Абнадзіўся, каб яго воўк залупіў, курынымі, а цяпер і да чалавечых дабраўся.. Яшчэ й з тваймі, пісака, гэтае самае, дажыўешся...».

-- Доўга шараваў я магламі, доўга, але вылазаўся і з гэтае гісторыі, -- сказаў, сымлючыся, Цыпрон і наліў яшчэ па кубку «саладухі».

* * *

Некалькі часінаў маўчалі. Курылі маю махорку, менскую. Далей Цыпрон зноў не абышоўся бяз жарту:

-- Кладзі, кажа, баба, яйкі на стол ці сваім сокам гасыця пачастуй.

І жонка прышыкаўала ясню.

-- А днімі, -- пачаў зноў Цыпрон, -- бабе маёй давялося атаку адбіваць. Прыйшло неяк раніцою трох галадранцаў, вылупілі вочы, як жаба на купіну, і крыгачь:

-- Падавай гарэлку, на фронт смыняемся...

-- На фронт, -- засмиялася Рышніна, -- ваякі... З бабамі адно ваяваць умеецце, а немца ўбачыце, дык ногі на плечы ды ў балота, як чэрці лазатыя.

-- Сама ты, як чорт, хітрая, -- сказаў нейкі касавокі. -- Разумная якая... Даволі, наваяваліся... Голымі жыватамі на танкі нямецкія кінемся ці што? Даволі. Падавай съянцоную!

Усе пячуркі вынюхалі нэндзы гэтыя. Пароліся, пароліся, але трасцу -- нічога не знайші. Але, ліха іх матары, іконку сынёрлі, каб ім бакі парасыпрала, наваляч нясусуветная. На хітрыкі кідацца началі. Дарэмна, вераб' я мякінаю не падманіш. Вучоныя...

* * *

Шчыра кажу: разумны чалавек Цыпрон. Адным словам, не загіне Іржаўка, калі жыў будзе Цырубалка.

Гісторыя Сяргея Каstryцы (Апавяданыне Цырона Цырубалкі)

Кажуць, што гара з гарою ня сходзяцца, а чалавек з чалавекам сыдзеца. І ведаецце, праўду кажуць. Такая неспадзянайя стрэча была ў на майм вяку. Увесень 1919 году -- памятаю гэта як цяпер -- узялі ў піхнулі мяне на фронт ды аж пад самы Харкаў. Нічога, думаю сам сабе, ня зробіш, -- вайна, але як-бы гэта ўткнуцца ў які-небудзь зацішак? Самі ведаецце, ня хочацца чалавеку галаву падстаўляць пад абух. І от, падыходзіць да нашага новага гурту жаўнер, вымае з кішэні смыс і крычыць:

-- Цырубалка Цырон!

-- Ёсьцека, кажу, Цырубалка. А ў сярэдзіне нешта так і ёкнула. Пэўна, на самую пазыцыю, мілыганула думка. Жаўнер, відаць, адчуў маё хваляваныне дый кажа:

-- Ня бойся, добра будзе: на кухню за вадавоза прызначаешся. Пазней я даведаўся, што гэты самы чалавек родам зь вёскі Мазалі майго Стаўбцоўскага навету і зваўся ён Сяргеем Каstryцю. Добры быў чалавек. Былі мы зь ім разам нешта месяцы два, а потым разышліся, разышліся як сябры, як землякі.

Прайшлі, прамінулі гады, і, як ужо гаварылася ў майм жытым і перажытым, апъніуўся я ў Котласе... І тут, прызнацца, піхнулі мяне ў зацішны куток, але гэтым разам у лягерную лазню, у «валапрудку», як яе завуць. Прыходжу і гляджу, гляджу й вачом сваім веры не даю...

-- Каstryца ці не Каstryца? -- пытаюся ў згорбленага чалавека з густою, чорнаю, як смоль, барадою.

Не падъмаючы галавы, чалавек адказаў глуха, але злюсна:

-- Пишьдзясят гадоў як завуць мяне гэтым іменем.

Мінут ніраз пяць мы сцвёрдзілі нашую знаёмасць пад Харкавам і неспадзянайу сустрэчу замацавалі доўгім пацалункам. Вось як бывае яно ў жыцці, -- сказаў, гледзячы мне ў очы, Цырон Цырубалка й расказаў гісторыю Сяргея Каstryцы...

* * *

Родныя Мазалі няпрыхільна сустрэлі Сяргея Каstryцу. Што ім да рагатае бляшанкі на хворым сэрцы ваякі? Эт, някай

блішчыць, клонат вялікі -- гэтак, здаецца, хацеў сказаць найлепшы сусед, паціскаючы шурпатымі даюнімі кукслі Сяргеевых рук.

-- Ня гэтакія мы цяперака, браце Лукаш, як тады, памятаеш, калі на Траецкай у Менску апошняга пявuna працівалі зь бяды-гора... Не такія... Цяперака -- усё наша, зарабілі. Жывій цепіся, адно абы сілы ды здароўя ставала. -- Гаворачы гэта, Сяргей моцна прыцінуў да грудзей сваю ўзнагароду куксай і цяжка ўздыхнуў. Буйная, як гарошына, съяза пакацілася з вокаў распільлася на лішай апаленае вятрамі шчакі. Не хацелася паказваць яе суседу, але яна, нібы адчуваючы, што чалавеку з бляшанкаю на грудзёх не выпадае гаварыць іра вялікія пакуты, сама пала на гэты лішай і распільлася ўлукаткі. Сяргей пастараўся абысыці гэта жартам:

-- Апошняя, відаць, бо надта-ж пякучая, шэльма.

Лукаш змаўчаў, але падумаў: «Не скакаў ты вышэй калена дагэтуль, цяперака -- наплачашся і наскачашся, небарака». А насыля, каб не пакрыўдзіць, сказаў:

-- Пэўна, што апошняя. Іншыя іхай цяпер плачуць.

Жонка не заўажыла Сяргея, калі ён узышоў на родны двор. Яна луцівала малую дачку і, плачучы, гаварыла:

-- Самі чэзынем з голаду, а ты пазычоную скарынку аддаеш...

Сяргей спыніўся, зняў з плячэй зашмалыцаваную торбу, павесіў на сукаваты кій, што памагаў ісці ягоным нагам, зняў шапку і бліснуў жоўтаю лысінаю, калі Рыштіна, выщіраючы сlyёзы, павярнулася на ягоны кашаль.

-- Нямашака нічога ў мяне. Усе мы жабракамі сталі. Ідзі, чалавечка, з Богам, -- сказала яна й пайшла да ганку.

Гэтыя слова так пакрыўдзілі Сяргея, што ён ледзь вымавіў трэх словаў:

-- Рыштіна! Жонка любая!

Яму хацелася схаваць хоць на часіну свае куксалі, але правая рука міжволына лягла на ордэн, а левая выпрасталася ў кірунку да жонкі.

-- Хіба-ж ты не пазнала? То-ж гэта я -- твой Сяргей.

І гэтым разам зноў пакацілася съяза, меншая, але больш пякучая, чым пры сустрэчы з суседам. Жонка кінулася да гаспадара, прыпала да грудзей, і рагатая бляшанка холадам абдала гарачую шчаку Рыштіны.

-- Сяргейка!.. Ты ў дзізярцірах... Разумнік мой... Ой, як я рада. Адрывай, радасыць, гэтую бірку авечую, адрывай... Не, ня пушчу болыш.

Такая неспадзянавая гаворка прыглушыла чуты нядайна крык Рышіны за скарынку хлеба, апраўданыне дачкі, якая, схаваўшыся недзе, сядзела цяпер і плакала ад крыўды, і нават тое, што ўсхватыванай жонцы сам ён, лысы, з кіем і торбаю, здаўся жабраком, і кранула гонар ваякі. Сяргей моцна й сярдзіта запярэчыў жонцы, крыкнуў:

-- Не, не дээртыр я, Рышіна! Я -- шчыры ваяка. Не авечую бірку бачыш на грудзях, а ўзнагароду за адвару... Рышіна, Рышіна, якая ты неразумная...

Але хворае сэрца не заўсёды было ў ладах з ягонаю думкаю: спачатку яно сціснулася, абліося крывёю, але мігам памякчэла, расчулілася, і Сяргей, нібы просьчы слагады, сказаў зусім ня тое, што думаў:

-- І ты яшчэ крыўдзіш мяне, Рышіна?.. Даволі, што жыцьцё пакрыўдзіла... І дарма ты кажаш, што мы жабракі. Шмат я зарабіў багацця... Во, зірні: пальцы гэтыя аддаў за напае шчасце... -- Ён патрос перад ёю пакалечанымі рукамі, а пасыля млява пагладзіў куксамі ваксовую лысіну. -- Кожны ворагаў стрэл каштаваў мне каны валасоў... Усё цяпер напа, усё... Будзе і зямля і гаспадарка. Гэтак нам гаварыці, і мы верым у гэта...

Кастрыца хацеў сказаць яшчэ нешта, але дзяўчына, учуюшы гаворку, выбегла зь сяней і зблыгтала ягоныя думкі:

-- Мамка, больш ня буду даваць жабракам хлеба, убачыш...

Сяргей ня схлусіў жонцы, калі гаварыў пра зямлю. Урэзлі й нямала -- цэльх шэсць гектараў. І сям'ю апанавала радасыць.

-- Ну, што, Рышіна? Былі голыя, як бізуны, а цяперака... Ого! Цяперака! Пасёлак -- ды такі надзел!..

-- Праўду кажаш, -- сказала жонка, -- але хто нам хлеба напрацуе? Я -- хворая, ты -- калека, а яна -- Райна зірнула на дачушку -- дзіця яшчэ. Безъ зямлі цяжка і зъ зямлёю небалазе.

-- Рышіна, сьвет не бяз добрых людзей: маем сваякоў, улада дапаможа, наймем сяды-тады чалавека, неяк будзе, абы жывы былі, -- гэтак цешыў Сяргей жонку, але чамусыці й сам паківаў галавою.

Збыліся гэтыя Сяргеевы слова: дапамаглі добрыя суседзі, дапамагла крыху ўлада, а сваякі дапамагалі заўёды. І завідныя людзі гаварылі:

-- Бачыце, якую гаспадарку мае Кукса, -- гэтак працвалі яго злыя людскія языкі. -- О, што значыць мень бляшанку з-пад Харкава...

А калі ў двадцать шостым годзе далі Каstryцы, як добраму гаспадару, прэмію -- сем калодак пчолаў, ведамы мазалёўскі п'яніца Скаакун каб прымеў дык зьеў-бы, здаенча, Сяргея. Адным словам, ня ведаў, як кажуць, за якое месца ўкусіць чалавека.

-- Паадкусваў, шэльма, на фронце пальцы ад страху, і на табе -- ордэн пачапілі хітруну. Ваяка! Шкала, што яшчэ чаго-небудзь не адкусіў... -- Яшнэ-б на тры кархі ашукаў начальства. Нябось, Крыкуну -- скулу ў бок, дарма што горка жывецца. А яму -- на, мядок ліжы, выслужыўся, каб ты лізаў немаведама што...

Але Сяргей не зважаў ні на што -- працаваў і маўчаў. Праўда, урэжа, бывала, якому-небудзь Крыкуну, калі той пачне ўжо пальцам у вока пароць.

Гэтак вось стаў на ногі бравы ваяка з-пад Харкава, стаў і моцна пусціў карэніне ў зямлю. Урос гэтым карэнінем, умацаваўся, і думалася яму, што ніякая навалыніца ня выверне яго з трывалага ґрунту. Працаваў ад сонца да сонца, цешыўся сваім набыткамі. Добра жыў Каstryца й ніколі ня цураўся людзей: няскунь, памяркоўнъм быв чалавекам. Прыйдзе, бывала, да яго ягоны вораг, брахун і ў якай лапатуха, напросіць шаснастку бульбы ці кавалак здору на затаўку, Сяргей, ані словамі нічым ня ўпікаючы, дасыць і скажа:

-- Бяры, слажывай на здароўе, будзеш мень -- аддаі, не -- і так добра будзе. Ведаў ён, што ад гэлага не згалее, а чалавеку, у якога й мышы няма чым удавіцца, зробіць ласку вялікую. Не аднаго разу дапамагаў людзям.

-- Жыць жывём няблага, -- гаварыў ён часта сваёй Рышні, -- але ўсяляк можа стацца. Бог толькі ведае, што будзе.

Слушна гаварыў жонцы Каstryца. Чалавек, які панюхаўся пораху, мае, як кажуць, добры нюх да ўсяго. А жыцьцё таксама здолынае на ўсё: яно ўмее абняславіць чалавека і шпурнуць яго ў гразь, у прорву ды так, што аніякая сіла ня выбавіць і не паставіць больш на ногі; умее яно і гразь атрасыці з чалавека,

выжануць самыя вялікія нарасты на душы й целе, узыняць моцна чалавека, павярнуць яго тварам да сонца і тримаць так усё жыщё да самай съмерці.

Першая такая здолынасць жыцця ня мінула й Кастрыцы. Праўда, цяжка было прыступіца да яго й падрэвашь моцнае, трывалае карэнныне гаспадара, але ўсялякія бываюць навальніцы й па-рознаму прыступаюць яны да свае ахвяры. Калі цяжка ўчапіца за карэнныне, навальніца ўмее начынаць з галавы. Яна выпустошвае яе, як тая маланка, што вышыкае сваімі агністымі стрэламі буйное зерне гарэху. Так навальніца часу падышла да Сяргея Кастрыцы.

Чалавек і думаць ня думаў пра што-небудзь благое. І навошта яму было думачь? Гэтулькі гадоў ваяваў, крыві нешь сколькі выліў на чужую зямлю, валасы выцьвілі й чуч ня ўсе высыпаліся. Дастав узнагароду... «Хіба-ж гэта жартачкі? Адзін палец, казаў той, цэлага моргу варты, а ў Кастрыцы ўсе аднасталі па самыя костачкі. Адным словам, ваяваў, даваяваў права на жыццё й сядзеў сабе цінерака панам у сваёй хаце. Праўда, сядзець не сядзеў, такія людзі, як Кастрыца, ня ўмеюць сядзець ці гульма гуляць. Такія людзі, калі й ня маюць чаго рабіць (а гэтага-ж ніколі й ня бывае), усё роўна нешта робяць: калунаюцца, длубаюць сёе-тое -- ні на часіну ня ўпіняюцца. Гэтак было і ў Сяргея. Цешыў ён сваю Рышні, а Рышні, каб не астасці ў даўту, цешыла свайго Сяргея.

Падрасталі дачушка, бялявая, разумная Волечка -- радасць і ўчеха бацькоў.

-- Яшчэ гадок, яшчэ адзін, і будзе, Рышні, табе памочніца якая ўдалая. І хаты дагледзіць, і курыцы каршун ня ўхоніць, -- такую гаворку меў Кастрыца пры вячэры, калі Волечка падавала маці чистую міску або суцішала крыклівага пиявна, які, збліўшыся з толку, глушыў ня ў пору хатку, седзячы з курамі пад печчу.

У хаце, як і ў гаспадарцы, заўёды былі злагада й парадак. Але злагада злагадой, жыцьё жыцьём, а лёс -- лёсам. Ён даўно ўжо падраўзаў пад гаспадарлівую ногі. Шмат тугіх вузлоў навязалі завідныя людзі на Сяргеевай дарозе... І толькі пазней, калі началі прыщікаць Кастрыцу гэтымі тутімі вузламі да мокрае сцяны халоднага муру і калі расьцяць іх нельга было ўжо й рагатаю блішанкаю, ён зразумеў, чаго вартыя былі Скаакуновы слова: «О, я зраблю так, што і сок пацячэ». Чуў іх ня толькі сам Кастрыца й ня толькі ягоная жонка, чулі і іншыя, але тады

й на ўвагу яны ня браліся. Ат, ці Скакун меле, ці сабака брэша -- адна цана.

Пазыней жанкі недзе вычулі, што чалавека схапілі якраз празъ язык Скакуна, але і іхний гаворцы яшчэ мала давалі веры. А як тыдні праз два з Мазалёў выхапілі яшчэ некалькі гаспадароў, а потым началі цягаць на допыты Сяргеевых суседзяў, -- людзі за галовы ўзліся, быту не давалі Скакуну:

-- Як ты, абібок, гультай пракаветны, адва жывуся гаварыць нячунае й нябачанае на гэтага чалавека?

-- Што-ж гэта ты сабе думаеш, стаўбу незавостраны?

-- Каб хто-небудзь людскі, а то гэтая мыш рыхавая...

-- Языком не намелеш хлеба, а калі й намелеш, дык апруцянееш, атрута ты горкая, поскудзь нясусьветная, -- ня ўпнялася швагерка Каstryцы.

Каб вы адно чулі, як дапякалі яму людзі. А ён, пошасьць гэтакая, выскalіца, а далей утуліць галаву, як сабака хвост, і пасунецца, нічога не сказаўши.

А на Сяргея каstryцу сымаліся абвінавачаныні:

-- Прыйнайся, контра, калі й дзе палыцы паадкусваў.

-- У каго й калі жывуцом ордэн выпуніў?

-- Колькі часу дээртырам хаваўся ў жонкі?

-- Колькі чалавек падбухторыў супраць нашага дарагога таварыша правадыра?.. Колькі, ліпавы ваяк?.. -- гэтак упераменку націскалі на маўклівага Сяргея ў марудныя гадзіны допытаў энкавэдаўскія выцягачы.

Вось як чарнілі чалавека, а ён-жа адно Богу душою быў вінаваты. А калі прызнацца зусім шчыра, то віна ягоная палягала... У ічырасыдзе ваякі пад Харкам.

-- Паныгтайцеся, -- бараніўся Каstryца, -- у майго камісара Калатоўкіна. Ён ня дасыць маніць, ён -- чалавек праўдзівы.

-- Ведаем мы тваіх калатоўкіных... За подмазку купіў яго ці што? -- дапякаў съледчы. -- Дарагі таварыш Сталін і Лазар Кагановіч былі тады камісарамі, а ня ўсякія-такія Калатоўкі... Выкаланім душу -- прызнаешся, ня дзе дзененіся.

Доўга выкалачвалі Сяргееву душу, нець як доўга. Калацілі, калацілі, а пасля ўзялі ды піхнулі пад нейкае мора. Пёкся Сяргей, не раўнучы, як тая смала ў пекле. Сушыў невады, саліў рыбу, перакачваў кадушкі зь дзёцем, аб'язджаў жарабкоў нейкага начальніка. Быўала, такая крыўда падступала

пад сэрица, што проста жыць не хацелася. «Сунуся, -- думаў ён, -- галавою ў вір, і ўсё. Хвалі няхай прымуць мае пакуты».

Сяргей, можа, і зрабіў-бы гэтак, каб ня было на съвонце жонкі Рыпіны ды бляявае дачушкі. Удзень і ўнаучы стаялі яны перад ягонымі вачьмі.

-- Не, трэба жыць, жыць ня дзеля самога сябе, а дзеля Волечкі, дзеля Рыпіны. Яны-ж таксама невінаватыя й пакутуюць, можа, яшчэ больш за мяне? Грэх, о, немаведама жі вялікі грэх!

-- Нехаця крыкнуў Сяргей, і яго апанаваў страх.

-- Перацяршило, перажыву, -- сказаў далей сам сабе ўголос. -- Жонка і Волечка таксама не прападуць: ёсыць пакуль што і хлеб і да хлеба, ёсыць і капейчына на зварот. Адно, -- мільганула благая думка, і ён скалануўся, як асінавы ліст, -- каб, ня дай Божа, ня выраклася мяне мая Рыпіна... Вайна... Турма... Якое нялюдкае жыць! Хто ведае, можа, і дрэнна раблю, што яшчэ жыву? Можа, і Рыпіна праз гэта пакутуе?..

Сяргей, пэўна, і далей-бы яшчэ думаў, седзячы на баку чаўна, але сонца было ўжо зусім нізка, нейкая калючая вільгаць абдала ягоны твар, лысіну, і ад гэтага начала балець апаленая гарачынёю скура.

* * *

У барак прыйшоў ён на зымярканыні. Вячэра была нішчымная: супаная бульба і кавалак цывілое рыбіны. Густое паветра, здавалася, прыдіскала яго да глінянае падлогі, хіліла да сну, але спаць ня мог. І зноў апанавалі яго розныя думкі. Гэтым разам ён прыгадаў чамузыці акопы над Харкавам...

Ноч... Ды такая цёмная, хоць вока пальцам выкалі. Недзе далёка бухаюць гарматы, і зусім бліжка ірвунца снарады. Ён прыслухоўвае ща да стону сухое зямлі. Каля суседняй лініі нехта крыкнуў нема і змоўк. Пасыля яшчэ, яшчэ, яшчэ... Яшчэ мацней напружжаеца слых. Сяргей стараеца ўчуць апошніяе слова чалавека перад скананынем. Рантам нешта зазывінела і -- сціхла... Можа й ня сціхла, можа яшчэ страшней грымелі і стагнала навакольле -- Сяргей пічога ня чуў і ня бачыў. Толькі ўраныні, крыжу ачуняўшы, ён убачыў, што ягоная галава ляжала на разарваным жываце свайго таварыша і што сам ён увесь быў у крыві, а рукі -- пакалечаныя й цяжкія, бы тыя набракалыя бярвёны...

-- А цяпнер увесь, як бервяно, а можа нават больш, -- як гнілая калюда... Думаю, і нічога ня думеца, гляджу й нічога ня бачу. Ліха ведае, што сталася са мною, -- ціха сказаў Сяргей і падышоў бліжэй да вакна. У небе ярклі і дрыжэлі зоры, а месец, здавалася, стаяў, як укананы, не раўнуючы, як і сам Кастрыца.

«Няўжо й Рыпіна гэтак блага чуеца? Не, яна пакуль што гаспадыня, а я -- няволынік. Яна мае пры сабе Волечку, а я -- халодныя зоры і аслуниялы месец», -- гэтакія парадайсаныні мілыганулі ў блытаных Сяргеевых думках.

Доўга яшчэ думаў ён і надумаўся напісаць да жонкі. Гэта будзе першы ягоны ліст: дагэтуль не хацелася хваливаць ейнага сэрца. «Эт, зажылі, -- думалася яму, -- раны, зарубіваліся й няхай сабе маўчаць да пары, да часу, бо калі шмарганеш зыячэўку па іх другім рубцом, -- ачнуща, і зноў будзе непакой і небалазэ».

-- Наважанае мусіць збыща, напішу, -- сказаў Сяргей. -- Толькі вось адно: на чым напісаць? Усе даўно ўжо съпяць, і не вышадае самому пароща ў чужых скрынках: за злодзей прымуць сябры. А далей было больш цяжкае і пакутнае: «Не паможа ні аловак, ні папера... Хіба ільга куксамі напісаць ліст? Застаецца адно: памазаць дзёгцем абрубкі рук, зрабіць імі адбіткі на анучыне, а заўтра папрасіць каго-небудзь, каб ушыў у паперыну гэты нязвымайны ліст, і квіта... Жонка пабачыць і зразумее, што жыве пакуль на белым сьвеце ейны Сяргей Кастрыца ды ня толькі жыве, але і дбае і пра сям'ю, і пра гаспадарку».

* * *

Ураныні пабудзілі Кастрыцу ягоныя сябры з бараку. Сорамна было яму пазіраць у очы мужчинам, якія таксама пазіралі на яго і меліся, відаць, нешта сказаць, але не адважваліся. Не хацелася гаварыць Сяргею, як гэта сталася, ды, мусіць, і сам ён ня ўсё добра ведаў. А калі-б і ведаў, то навошта было гаварыць? Кожнаму свайго клонату й гора стае. Абвёў ён вачьма яшчэ раз усіх мужчынаў, але гэтым разам так, што тым здалося, нібы Кастрыца шукае некага вінаватага. Ён адчуў гэта, па-дзіцячаму ўсыміхнуўся і падумаў: «Каб толькі ведалі вы, хто такі Кастрыца й чаго ён варты!». Потым, ашчаперыўшы куксамі лысіну, ён доўга моўчкі сядзеў і ня чуў нават таго, што гаварылася пра яго самога:

-- Дзіўна неяк захоўваеца наш беларус!..

-- Ці ня драла думае ён даць?

-- Не, пэўна, пакрыўдзіўся на некага.

А стары Лівон з-над Капыля зывёў гаворку да жарту:

-- Што тут гаварышь ды прастарэкваць... Упадабаў чалавек кабеціну нейкую, рыбачку, закахаўся, уліш, як прус у саладуху, а цяперака сядзіць і думае, што калі дазнаеца, ня дай Божа, жонка, дык усю жоўтую макаўку скруціць з карку. А вы -- драла... Дзівакі...

Мужчыны зарагаталі ды так моцна, што Сяргей, стаўшы раптам на ногі, таксама засымяўся, хоць і ня ведаў, зь якое прычыны рагаталі мужчыны.

-- Сяргей, -- азвайся Піскун, самы гаваркі жыкар бараку, -- невады на пагулянку пайшлі, а ты ўсё думаеш і думаеш. Няхай конь думае -- у яго галава вялікая...

-- Няхай яны спрахнуць, тыя невады, клопат мне вялікі. Ни бацька спрайляй, ня сын ездзіць... Без невадоў наловяць з такімі галовамі, як у цябе... -- доўга ня думаючи, паціху, але зусім сур'ёзна, адказаў Кастрыча.

Калі ўсе адступіліся й началі рыхтавацца да выезду на мора, Сяргей падышоў да таго самага старога Лівона і сказаў гэтак:

-- Ты, браце, таксама беларус. Душы напыня і кроў -- роўныя, а трахі -- Бог зь імі з трахамі -- невялікія. Так што ня цэлы век сушыць нас тут будуць. Трапім калі-небудзь і дадому. Так што, браце, я ханецу-бы цябе напрасіць, каб ты гэта напісаў ад мяне, значыща, ліст да мае Рыпіны... Ня шмат, ат, сёе-тое, ды где.

Лівон адразочку згадзіўся. Ён, каб вы ведалі, надта-ж быў добрым чалавекам, ну, як вам скажаць, такі, як і Сяргей, -- шмат мелі яны супольнага. Лучыла іх настав і тое, што ніводзін ня ведаў, на колыкі іх пакаралі, дарма што справы іхнія былі зусім розныя. Таму й ня мог Лівон пакрыўдзіць свайго чалавека.

«Сёе-тое», як гаварыў Сяргей, ня так ужо хутка й лёгка пісалася. Толькі начне Лівон пісаць, а Сяргей:

-- Не, браце, ня гэтак, а гэтак някай будзе.

А гэтых «гэтак» было нямана. Нарэнце напісалі. І было ў тым лісце вось што:

«Дарагая мая Рыпінка й любая дачушка Волечка!

Гэты самы ліст ад мяне, ад вашага Сяргея Каstryцы. Вы, мусіць, думалі, што мяне й на съвеце нямашака, а я жыву. Я то, Рышніка й Волечка, кажу, што не -- гнію, а яны -- жывеш... Ня пісаў я, бо не хацеў балічак рабіць у вашых сэрцах. Сядзяць няхай, думаю, сыціхатою... Ня крыўдуй на мяне, Рышніка, і ты, Волечка, ня злуйся. А яшчэ, ну, як гэта, ня думайце, што нешта нядобрае раблю тутака... Я, Рышніка, і цяптер ёсьць тваім мужыком і Волечцы бацькам. Лысіна мая стала яшчэ большай, і нешта трохі не давачу, а заўважыў гэта, калі глядзеў у кашулі... (далей некалькі слоў было зацухмолена), з палец велічынёю зараза гэтая... Ты, Рышніка, даглядай гаспадарку, глядзі, каб не памерзлы пчолы. Мёду мне ня шлі, усё роўна зъесца некім у дарозе. Ашчаджай, нам-жа трэба мець капейчыну. Калі жарабок гультуе й да яго ня водзяць, -- прадай і купі яшчэ адну карову, выгады больш мець будзеш. Вазымі ў Сымона Чабарэты чатыры цапы, помніш, нашыя тყя, што з жоўтъмы сырояткамі, і швайку ў Банадысевага Івана. То ведайце-ж, што, як мне кажуць, жыву тут і гэтага вам жадаю. Ваш Сяргей Каstryца».

Андрэй Сякера (Навэля)

1

Андрэй ня чуў, калі зачыніліся за ім дзъверы. Апынуўшыся на мокрый цёмным ходніку, ступіў некалькі кроکаў і, зябка здрыгнуўшыся, спыніўся.

-- Куды-ж гэта яно мне? -- сударагава зашавяліліся ягоныя палушчаныя пазаўчаранію гарачкаю губы. -- Сюды ці туды?..

-- Сюды, чалавеча, сюды... -- зазывіелі, здалося яму, у правым вуху выразныя слова нейчага спагадлівага жалю.

-- Пэўне-ж сюды... -- зашавяліліся ізноў губы.

І Андрэй Сякера, сьцінуўшы рукою вузел клунку, кінуўся ў правы бок.

Ён ніколі ня быў у гэтым крывым няпрыемным завулку. Ён ня ведаў навет і самых Шыбеніцаў. Толькі адзін-аднюткі раз на сваім вяку быў ён у маладзіковую нядзелью на Шыбеніцкім кірмашы. І было тое даўно, тады, калі «багацей Сякера», як з папаноўляй звалі іржаўцы Андрэя, прывозіў на продаж гладкую белабокую цялушки свае гадоўлі. І цяпер яму ўсё роўна куды ісьці. Аднак кінуўся ў паджанасе «сюды» -- у правы бок, -- думаючы барджэй мінуць шалёны будынак і апынуцца ў відне нейкага далёкага ліхтара, што, здавалася, міргае, хістаючыся густым мокрым ветрам, каб выбавіць чалавека з глухой цішыні завулку й паставіць яго худым валасатым тварам да ягонае роднае Іржаўкі.

Сыняшаючыся, Андрэй пасыпнуўся, хлоннуўся левым каленам у лужыну, наткнуўшыся грудзьмі на адтапыраную з плоту штакеціну. Ад болю навіліся сылёзы, рука выпусціла клунак, і парывісты кастрыніцкі вецер выхапіў халодны скрыгат зубоў і прыглушыў яго шумам мокрых кляновых кронак. Падняўся, прытуліўся плячыма да плоту, каб ізноў ня ўпасыці. Ад замарацку Андрэю здалося, што нехта дужы ўхапіў яго вышэй локцяў і начынае ізноў валачы ў той самы будынак, дзе ён пакінуў пірэднія зубы, кончык адбітага зубамі языка й пахварбаваную крывёю падзвёртую зэрбную кашулю... Зы перапалоху крыкнуў і так моцна, што навет не начуў, як аднекуль зблізу вырваўся

рантам глухі страхотны голас: «Ходу няма. Назад!». І толькі тады, калі той самы голас уварваўся ў вушы другім наваратам, Андрэй, ачишчаны ад прывіду, апраўдаўся: «Мянэ-ж пусыцілі дадому»... І пайшоў назад -- у левы бок.

На бруку шыракаватай вуліцы, ледзь-ледзь асьветленай двума ліхтарямі, сакаталі колы трох калгасных хурманак. На першай Сякера пазнаў цукровыя буракі з бацьвіннем, на другой -- пукатыя мяшкі, накрытыя рабымы посыпкамі, а на трэцій -- самай дзяўтой і высокай -- увянчаны вераўчакамі карчакі на распал у печы. Андрэй здагадаўся, што людзі вязунц усё гэта на продаж і не абы-дзе, а на Шыбеніцкім рынку. Гэтак ён уважаў дарогу й пайшоў, мінаючы хурманкі, на ўскрай Шыбеніцаў, адкуль пойдзе спачатку гасыцінцам, а потым -- адтуль, дзе гаоцінец збочае да спаленага летась вялікім пяруном калгаса «Круты уздым» у старых багатых Стайбуновічах -- возьмем націнькі, пярэйдзе каля муроў сыраварні, разбуранае ў дзвяццаць дзясятых годзе, уброд раку і сыценкамі напрасткі ў Іржаўку.

Так думай Андрэй Сякера, ідучы на ўскрай Шыбеніцаў.

2

Нешта каля трэціх пяціноў, калі Андрэй Сякера мінаў ужо Шыбеніцкія могільнікі, унічталася навалыніца. Цяжка было ісьці, хворыя балочыя ногі ня трymалі на сабе спакутаванага ў турме цела. Маланка раз-пораз асьляпляла Андрэевы вочы ды ізноў упіфала іх у пустую чэрню ночы. Раскацістая гръмомы і ўзышаны венер зьбівалі з тропу. На целе -- ні сухога рубца. А далому ісьці трэба, і трэба съняцца. Бог съвяты ведае, што там дома робіцца! Гэта-ж паўвеку, здаецца, прайшло, як Андрэй ня бачыў ні Тэклі, ні Аленкі. Заўтра-ж ёй вясемнаццаты гадок. Тэжля зь вялікай радасыці будзе плакаць і выціраць хвартухом сълёзы, а Аленка абдыме бацьку, вышалуе аброслыя шчокі і не адступіцца ні на часіну.

Радасныя думкі абарваліся сынналам грузавіка. І сталася гэтак: Андрэй, стараючыся адступіцца набок, каб добра разъмініцца з грузавіком, чамусыці апнуўся пасярэдзіне гасыцінца. Грузавік заскрыгатаў і спыніўся каля самага Андрэя. Раззлаваны шофер начаў кръгачыць і лаяць чалавека-разявяжу, які стаіць, як той вадзянік, і не варушыца. Аднак, зірнуўшы на ягоныя

лахманы, на падвяжаныя матузамі ашчэранныя падэшвы выщертых ушчэнт бесхалявак, на невялікі чорны клунак, зжаліўся:

-- Куды, бацька, паўзеш такою парою? Га?

-- Дадому. У Іржаўку, -- вінавата алказаў перапалюханы Андрэй Сякера, адступаючыся ўбок. Гръмоты зьблізі мянэ з панталыку... Можа-б падвёз, сынок, калі па дарозе?

-- Давай, вадзянік, у кузай, -- загадаў шофэр і падніхнуў Андрэя на бакавіцу грузавіка. Калі-ж той нечым забараніў, шофэр ужо зусім ветліва парай:

-- Глядзі-ж, бацька, не зваліся. Трымайся! Дарога выбоістая.

Грузавік заскрыпей, заскрыгатаў і памчаўся, абіваючы нечым мулкім балючыя Андрэевы бакі. А дождж -- нябывалы, як з луба. Участылісі й маланкі. Пры іхім вокамненным съятле Андрэй Сякера ўбачыў у кузаве грузавіка дзівіе навюткія нехварбаваныя труны й пачуў інейкія нечалавечыя цягучыя стагноты. Андрэя апанаваў жудасны страх. Ён, ня могучы вымавіць ані слова, пачаў стукаць кулакамі ў шыбіну шофэравае кабіны. Шофэр, чуючи гръмоты, пяруны і стукатню трунаў, не здаўмейся, што гэта барабаніць ягоны «вадзянік» у кузаве. Пазней, калі вярнуўся Андрэю дар мовы, шофэр пачуў ягоны голас ратунку:

-- Стань, чалавек Божы! Стань! Мерцьвякі твае варушаща!.. -- кричаў Андрэй, малоцячы кулакамі ў шыбіну шофэравае кабіны.

Шофэра гэты енк узлаваў, і ён хацеў высадзіць няўдзячнага баязліўца, але-ж чалавек -- чалавекам і жаль чалавечы ў сэрцы сваі мае. Такім надвор'ем і сабакі крыйдзіць ня можна. Гэтак падумаў, памякчэйшы, шофэр, пачуўшы, можа, трэцім наваратам тое самае:

-- Стань, чалавек Божы! Стань! Мерцьвякі твае варушаща!..

Прыцініўшы язду, шофэр прыклаў шчаку да шкла і, крыйчучы, ізноў парадзіў:

-- Гэта шыбеніцкая цялушка... шырнапрэбаўская... У другую труну хавайся, бацька!.. Хавайся!

Ліскочучы зубамі, Андрэй звіхнуў вeka труны, зь якой ня чутно было стону, улез у яе, выпрастаяўся і накрыўся тым самым векам.

Стомлены і целам і душою, Андрэй неўзабаве заснуў.

3

«...Пра тое, што чуў і бачыў, -- нікому ані слова. Ні жонцы, ні родным, ні блізкім, Андрэй Сякера»... «Слаў свой крыжык!» -- стагнаў у сыне Андрэй, хаваючы ў кішэні лахманоў пакінутыя ў Шыбеніцах пярэднія зубы, кавалачак адбітага зубамі пры катаванні языка й пахварбаную крывёю зрабную капулю...

Стагнаў і сцішыўся...

На сьвітаньні грузавік спыніўся каля канторы «Фржаўскі шырпаратрэб».

Века труны, у якой, расчыніўши валасаты рот, соладка спаў Андрэй, ляжала збоку, каля левае бакавіцы грузавіка. Шофер, будзячы свайго «вадзяніка», адштурхнуўся ад нечаканага зьдзіўлення назад:

-- Даўк гэта-ж ты... Наш Андрэй Сякера...

Сыняшайся-ж, чалавечка, дадому!.. Сыняшайся!..

4

На парозе хаты Андрэя Сякера пераняла ягоная суседка Лукера. Узяла за рукі, сціснула, зірнула ў очы, заплакала ѹ потым, апусціўши галаву, сказала:

-- Чакала бедная Тэжля... і не дзячакалася... Пухам ёй будзе наша сьвятая зямелька...

5

Папаўлі Андрэй Сякера адчыніў дзвіверы «Фржаўскага шырпаратрэбу»...

1958

Пэдагагічныя ідэі Яна Амоса Коменскага

Да 370-й гадавіны з дня нараджэння

Клясык беларускай літаратуры Максім Багдановіч, адзначаючы трохсотпяцідзясятую гадавіну з дня нараджэння Галілея, пісаў, што Галілей пранізаў сваім разумовым позіркам цёмную далеч стагодзьдзяй і для нас звязаўся ўжо не з ганебным кляймом «адстушіка», а са съветлым тварам усёнерамагаючай праўды. Гэтыя слова паэта добра стасуюцца й да съна беднага мельніка, вялікага чэшскага пэдагога Яна Амоса Коменскага, з дня нараджэння якога мінула нядаўна 370 гадоў.

Пэдагагічную дзеянасць пачаў Ян Амос Коменскі ў першай чвэрці XVII стагодзьдзя. Грамада «багемскіх братоў» (так называлі сябе пасыльдоўнікі правадыра рэфармацыі ў Чэхаславаччыне Яна Гуса) прызначыла Коменскага спачатку за настаўніка ў адну з лацінскіх школаў, а праз год і за кіраўніка тае-ж самае школы. У 1618 годзе Коменскі стаўся ўжо рэктарам школы і сывятаром. На гэтым становішчы Ян Амос Коменскі выявіў сябе выразна акрэсленым пэдагогам-рэфарматаром і глыбока перакананым дэмакратам-гуманістам. Сіла гэтых вялікіх якасцяў была надзейнай зброяй Коменскага ў ягоным навуковым і практычным змаганні з моцнай у тых часы спадчынай схалістычна-дагматычнай систэмы асьветы сярэднявечча.

«Асьвета патрэбная ўсім». «Трэба вучыць усіх і ўсяму». «Усе, знаныя й нязнаныя, багатыя й бедныя, хлопчыкі й дзяўчаткі мусіць вучыцца... каб кожны, хто жыве на съвеце, знаю, што ў гэтым съвеце адбываецца», -- пісаў і гаварыў Ян Амос Коменскі. «Ни трэба хаваць навуку ў кнігах дзеля вучоных, -- падкрэсліваў ён, -- трэба, каб веды былі даступныя ўсім; трэба, каб кожны пісаў перш-наперш дзеля свайго народу». «Школа -- майстэрня съвяту». «Школа -- майстэрня мудрасці й чалавечнасці».

Цяжкі было ўжыцца ў тагачаснай Чэхаславаччыне съветлым ідэям пэдагога-рэфарматара й дэмакрата-гуманіста. І Ян Амос Коменскі з трыццяццю тысячамі чэшскіх сем'яў апынуўся ў 1628 годзе на тэрыторыі Польшчы. Тут Коменскі й напісаў у 1631 годзе свой знаны падручнік «Адкрытыя дзіверы да моваў» і сваю галоўную, выдатную працу «Вялікая дыдактыка». Абедзівye працы адразу звязрнулі на сябе ўвагу перадаўога пэдагагічнага съвету ў Заходній Эўропе, Амэрыцы й нават у афобных краінах Азіі. Кніга

«Адкрытыя дзвёры да моваў» была неўзабаве перакладзеная на 12 эўрапейскіх і 4 азіяцкія мовы. «Вялікую дыдактыку» пераклаў у тагачасную міжнародную літаратурную лацінскую мову сам Коменскі.

Ціава адзначыць, што «Вялікая дыдактыка», у якой геніяльна абагулененая пэдагагічная тэорыя і практыка XV-XVII стагоддзяў ды створаная новая стройная тэорыя пэдагагічнае навукі й систэма народнае асьветы й выхаваныня, была перакладзеная ў расейскую мову праз 220 гадоў пасля ейнага выданыя, а кніга «Адкрытыя дзвёры да моваў» ажно праз 262 гады! Не лягчэй прабіваліся ў «цёмае царства» прыгоннае й пасыляпрыгоннае расейскае імперыі і ўсе іншыя навукова-пэдагагічныя працы Яна Амоса Коменскага.

Сыстэма народнае адукцыі Коменскага падзяляецца на чатыры ступені ў такім парадку: матчына школа, школа роднае мовы, гімназія і акадэмія. Матчына школа -- гэта выхаваныне дзяцей у сям'і да пасыцігавага ўзросту. Роля выхавальніка, першага пэдагога належыцца самай маці. Яна, гаворыць Коменскі, мусіць сачыць за харчаванынем дзяцяці, за ягоным здароўем, за гульнямі і адпачынкам. Маці мусіць ахоўваць дзяцей ад благіх уплывau, спрыяць развязанню пачуццяў, успрыманыяй і добрых густаў. Асаблівую ўвагу зварачаў Коменскі на развязаны ё роднае мовы дзяцяці, на вершы й казкі ў роднай мове, якія развязваюць першапачатковую фантазію дзяцяці; на выхаваныне ў ягонай сувядомасыці павагі да родных звычаяў, да ўсталенага ў хаце бацькоў традыцыйнага ладу й паралкаў. Дзеля гэтага, гаварыў Коменскі, маці мусіць мець адпаведную адукцыю й быць вольнаю ад усякx працы. Маці -- цэнтральная фігура ў сям'і, выхавальнік «чалавека ў вечным шчасці з Богам».

Школа роднае мовы, паводле систэмы Коменскага, абымае дзяцей ад шасці да дванаццацігадовага ўзросту. Гэта адзінай агульной школы для дзяцей усіх пластоў грамадства. Усё навучаныне адбываецца толькі ў роднай мове, уключаючы катэхізіс і святое пісмо. «Нельга навучаць дзяцей іншаземнай мове да таго часу, пакуль яны не апануюць родную мову». У адваротным вышаджу, гаварыў Коменскі, гэта нагадваля-б «навуку» ездзіць конна, перш чым навучыць хадзіць уласнымі пагамі. У школе роднае мовы вивучаецца прыродазнаўства й геаграфія, але ў першую чаргу -- прырода й геаграфія свае бацькаўшчыны.

Вялікую цікаўасць становіць апошняя ступень у систэме народнае адукацыі Яна Амоса Коменскага -- акадэмія. Навучаныне ў акадэміі, гаворыць Коменскі, мусіць заканчвацца абавязковым падарожжам на бацькаўшчыне і ў розных краінах свету. Мала чытаць дазволеная кнігі, пісаў чэшскі пэдагог, «кніга -- съляны настайднік». Будучыя культурна-асветныя грамадскія дзеячы й навукоўцы мусіць сваімі вачыма бачыць свет, знаёміца зь ягонымі парадкам, з навукай, культурай і асьветай розных народаў свету. Свабоднае падарожжа, падкрэсліваў Коменскі, паглыбіць атрыманыя ў акадэміі веды й дасыць магчымасць рабіць самастойныя цікаўныя вынаходы. Ува ўсіх вынаходах Коменскі дамагаўся аднаго: дзе-б хто ні быў, аб чым-бы ён ні пісаў, -- мусіць пісаць у сваёй роднай мове, пісаць для свайго народу.

Мусім адзначыць, што на такіх культурна-тэфарматарскіх, дэмакратычна-гуманістычных пазицыйах стаялі -- да Коменскага і ў ягоную эпоху -- і шмат якія нашыя вялікія продкі: Францішак Скарэна, Лаўрэнцій Зізані, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Мілені Сматрыцкі, асьветнік, вучоны, паэт і мањак Сымон Поляцкі ды іншыя. Як і Коменскі, яны змагаліся за асьвету ў роднай мове. У роднай мове пісалі яны свае навуковыя працы й літаратурныя творы. Перакладалі ў родную беларускую мову кнігі тагачасных вучоных і кнігі святога пісьма -- Біблію, Эвангельле, Катэхізіс ды іншыя. Так як і Коменскі, былі змушаныя ўмовамі жыцця аддаваць бальшыню свайго жыцця й таленту чужыне. Напрыклад, Сымон Поляцкі змушаны быў вучыць і выхоўваць ня толькі дзяцей упрывлігіяваных людзей Маскоўшчыны, але й напішчадаў самога цара. Поляцкі адыграў вялікую ролю ў культурным жыцці расейскае дзяржавы. Ягоныя выдацтвы вершы зрабілі вялікі ўплыв на развіццё класічнай расейскай оды XVIII стагодзьдзя... А граматыка Сматрыцкага, напрыклад, трапіла ў Сэрбію і Балгарыю амаль адначасова з асноўнымі творамі Яна Амоса Коменскага.

Вялікія пэдагагічныя ідэі Коменскага, як і ідэі нашых вялікіх продкаў, цяжка прабівалі сабе шляхі ў царской імперыі. Тлумачылася гэтыя рэакцыйныя, антынароднай палітыкай самаўладства, якое душыла нацыянальныя мяншыні і зневажала іхнюю родную мову і культуру. Не лягчэй прабіваюцца іхнія ідэі і ва ўмовах камуністычнай імперыі, якая ўспадкавіла шмат якія рэчы далёкага мінулага. Што-ж да свабоды думкі й слова, сవежых, хоць і даўніх, ідэяў, савецкая рэчаіснасць становіць вельмі-ж напрыядную глебу.

Спадзянемся, аднак, што съвяцло праўды, дэмакратыі й гуманізму, за што змагаўся вялікі чэскі пэдагог Ян Амос Коменскі ды нашыя славуныя продкі, выйдуць рана ці позна на съвяцло боскае і стануцца залатым фондам у скарбніцы культуры, асьветы й навукі на землях нашае Бацькаўшчыны Беларусі.

1962 г.

БІБЛІЯГРАФІЯ ТВОРАЎ УЛАДЗІМЕРА ДУДЗІЦКАГА

СКАРАЧЭНЫІ

Уладзімер Дудзіцкі. Напярэймы жаданьням. Напярэймы жаданьням
Збор твораў. Нью-Ёрк, Беларускі Інстытут
Навукі й Мастацтва, 1994, ЗІ2+ XXIX б.

Ля чужых берагоў. Альманах твораў
беларускіх эміграцыйных паэтаў і
пісьменьнікаў. Мюнхэн, «Бацькаўшчына»,
1955, 230 б.

«Гаворыць радыё "Вызваленіе"».
Выбраныя матар'ялы Беларускае Рэдакцыі.
Кніжка першая. Стараньнем Беларускае
Рэдакцыі Радыя «Вызваленіе».
Мюнхэн, 1956, 144 б.

Архіў Беларускага Інстытуту Навукі й
Мастацтва. Нью-Ёрк

Архіў Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага.
Нью-Ёрк

Ля чужых берагоў

«Гаворыць радыё
"Вызваленіе"»

(Архіў БНіМа)

(Архіў Фундацыі)

ПОДПСЫ. ПСЭЎДАНІМЫ. КРЫПТАНІМЫ

Ул. Гіцкі

У. Г.

Ул. Гуцька

Ул. Д.

Мікола Дварэцкі

У. Д.

Уладзімер Дудзіцкі

У. Д-і

Уключаныя ў бібліяграфію творы і выданьні апісаныя *de visu*.

Абразок. Машынапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 269. Гл. Куды вочы глядзяць... (Апавяданье).

«Адарві ды выкінь». З радыёвай хвалі «Вываленне». Надрукавана: «Башккаўшчына», № 4 (338), 27 студзеня 1957.

«Ад Каракасу да Маракай...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 200.

«Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрык я...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 200.

«Ад маленства і жыў і рос там...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 195.

Адменная ода («Твая слава ня мной расьпечана...»). Надрукавана: «Шыпшина», № 9, 1950, б. 4; Ля чужых берагоў, б. 57; Напярэймы жаданыням б. 143; у цыклі (Вязанка вершаў, 4): «Башккаўшчына», № 32-33 (214-215), 29 жнівеня 1954. Пераклад на польскую мову Юзафа Лабадоўскага надрукаваны: «Конадні», № 2, 1954, б. 50.

«Адцвіла маіх надзеяў ружа...». Машынапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. II2.

Андрэй Сякера (Навэля). Надрукавана: «Башккаўшчына», № 45-46 (431-432), 30 лістапада 1958.

Апавяданье. Машынапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 258; «Башккаўшчына», № 42-43 (376-377), 31 кастрычніка 1957, назва Сэрца Паўла Бурэ.

«Апошні ліст календара...». Рукапіс (Архіў БІNіMa), першае чатырохрадкоўе. Надрукавана: «Башккаўшчына», № 4 (390), 26 студзеня 1958; Напярэймы жаданыням, б. 205, першае чатырохрадкоўе.

Апошняя малітва («Яшчэ раз кленчу я ля съненаў Храма...»). Надрукавана: «Пагоня», № 1, сінездань 1945, б. 14; «Божым шляхам», № 1, 1947, б. II; Напярэймы жаданыням, б. ІІ3.

А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...»). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. I2; у цыклі вершаў (Песні няволі, 3): «Новы шлях», № 20 (32), 1943, б. I5.

А я -- наадварот... («Вы кажаше, што не?...»). Рукапіс (Архіў БІNіMa), назва Наадварот і прысывячэнне -- «Далаконам...». Надрукавана: «Шыпшина», № 4, 1947, б. I9; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, I3): «Башккаўшчына», № 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955, назва Наадварот; Напярэймы жаданыням, б. 5.

Балочым накіпам свае крыві («Адчуў на скрыўджаным парой пагосце...»). Рукапіс (Архіў БНiМа), назва Рудая, чорная. Надрукавана: «Голас вёскі», № 47 (101), 25 лістапада 1943, назва Вясна жыве; «Беларускі работнік», № 39, 24 верасьня 1944; «Пагоня», № 3, чэрвень-ліпень 1946, б. 5-6; Напірэймы жаданыям, б. 42.

Бацькі й дзеци. Да пытання ўзгадаванья маладога пакаленія. Надрукавана: «Беларуская газета», № 15 (35), 9 сакавіка 1942. Подпіс Ул. Гунька.

Беларускае Культурнае Згуртаванье. Надрукавана: «Новы шлях», № 8 (44), красавік 1944.

Беларускай моладзі («Дарма, што сплімлены наш сал...»). Рукапіс (Архіў БНiМа), назва Шуміц пад зорамі краса (Экспромт) і прысьвячэнне Баравіцкай моладзі. Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 53.

Блакіт вачэй («Усъмешкай сэрца мне паразіў...»). Машынапіс (Архіў БНiМа), прысьвячэнне В. Б-й і заўвага аўтара: «Раманс напісаў кампазытар Мікола Шчаглоў». Надрукавана: «Новы шлях», № 8 (20), 1943, б.15; Напірэймы жаданыям, б. 60.

Блізкі і такі знаёмы («Часта чую сылёзна-шчыры, любы голас...»). Рукапіс (Архіў БНiМа), заўвага аўтара: «Урывак з пачатага паэмы «Зязюля». Надрукавана: «Пагоня», № 3, чэрвень-ліпень 1946, б. 4; «Голас вёскі», № 28 (82), 15 ліпеня 1943; Напірэймы жаданыям, б. 63. Пераклад на ўкраінскую мову Б. Аляксандрава надрукаваны: «Літаври», № 3, чэрвень 1947, б. 48-49. Залынбург, заўвага перакладчыка: «Сярод беларускага народу жыве даўняя легенда пра зязюлю. Кажуць, што зязюля была калісьці жанчынаю і жыла ў пары з Якубам. Алнаго разу Якуб апусыціўся на дно мора, каб ласташь алтуль утопленае ворагамі ішчаць. Доўга чакала Зязюля Якуба, пасівела, чакаочы, але Якуб не вярнуўся. Зылітаваўшыся, Бог ператварыў Зязюлю-жанчыну ў зязюлю-птушку і загадаў, каб яна кожны год вясною клікала свайго Якуба і так распавядала пра сваё гора людзям. З таго часу і кліча яна сваю пару. Яе голас "ку-ку" нагадвае раздвоеное слова-імя "Я-куб".... Верш з'яўляецца ўрыўкам з паэмы, над якой цяпер працуе аўтар».

Была восень («Бяз прычын ня бывае гора...»). Надрукавана: «Новы шлях», № 8 (39), 1944, б. 13; Напірэймы жаданыям, б. 59.

Былое трупам мусіць пасыці («Я дружбы з радасцю ня меў...»). Машынапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 65.

Васільковыя гады («Адцьвілі сады. Завилі ружы...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 1): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

«Веру я ў сілу сілаў...». Машынапіс (Архіў БІНiМa). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. II4.

Верш («Падышла і сказала...»). Рукапіс (Архіў БІNiMa), назва Часіны трывогі. Надрукавана: «Новы шлях», № 20 (32), 1943, б. I3; Напірэймы жаданыям, б. 54.

«Вечарэла, стомлены, ля ганку...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 197.

Вільні («Упяршыню сустрэў твае муры...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 38 (256), 18 травеня 1944; Напірэймы жаданыям, б. 77.

Віюща чорныя дарог брыжы («...І дзе ні стаінь...»). Машынапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 197.

Восень («Хто сказаў, што цяпер нявесела?»). Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. I57.

«Вось і вуліца тая і ліпа...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 194.

Вузкі стрыб дугі («Сонца плавінча, а я, дзівак, бажуся...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 9): Ля чужых берагоў, б. 64; «Бацькаўшчына», № 12-I3 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-I6 (245-246), Вялікдзень 1955; Напірэймы жаданыям, б. 186.

Вусны і песні («Прачніцеся, вусны і песні...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 1): Ля чужых берагоў, б. 64; «Бацькаўшчына», № 12-I3 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-I6 (245-246), Вялікдзень 1955; Напірэймы жаданыям, б. 178.

Выбраныя вершы. Ніжэ вершаў: 1. Зъ ліра-паэмы «Сыцені» («Падышла і моўкі села...»), 2. Цымняныя плямы («Якое съвету хараство!...»), 3. Жыву і ня жыву («Чым акрылю і ўсынешу чым душу?...»), 4. Навальніца («На снегежках крыжавых сустрэлі навальніцу...»), 5. Напірэймы жаданыям («Што-ж, снующа няхай съмерці чорныя здані...»), 6. Жывое праўдзівае слова («Песы ѿ доўга цябе, шанаваў і сцярог...»), 7. І мала слоў... («І мала слоў, каб выказаць настрой...»), 8. Хутчай, хутчэй... («З-пад снегу першы ўшэ храсток...»), 9. Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўскай мяжы»), 10. Не зракуся («Хіба шмат такіх вось нашых раніш...»), II. Не памру я («Ні то восень, ні то вясна...»), 12. Маэм сілу і край свой («Праўду кажуць: "Жывем"...»), I3. Наадварот («Вы кажаце, што не?...»), 14. Пела мне маці («Помню, у час вечаровы...»), 15. Дымяцца хмары («Дымяцца хмары. Неба край...»), 16. З паэмы «Ружовы ранак» («Ад болю ўсё яшчэ гудзэ...»), 17. Піці («За хвалій хвали ўсё

шпарчэй...»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; № 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

Вэнэцуэля. Цыкл вершаў: 1. **Сіла рэчы** («Учора пняжка зробленая рэч...»), 2. **Помнікі і абеліскі** («На плошчы -- помнікі і абеліскі...»). Надрукавана: «Конадні», № 5-6, 1958, б. 75; Напярэймы жаданьям, б. 189-190.

Вязанка вершаў. Цыкл вершаў: 1. **Ня першы раз і не апошні,** мусіць...», 2. **Дымяцца хмары** («Дымяцца хмары. Неба край...»), 3. **Цымянныя плямы** («Якое съвету хараство!...»), 4. **Адменная ода** («Твая слава ня мной распекчана...»), 5. **Думка** («Хай, што хочуць, гаворашь людзі...»), 6. **І мала слоў...** («І мала слоў, каб выказаць настрой...»), 7. **На скрыжаваньні** («На скрыжаваньні -- тры крыжы...»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954.

Вязанка новых вершаў. Цыкл вершаў: 1. **Даты і іксы** («Пакідаючи попел, узялі адно...»), 2. **Спрытыныя жарты** («Сонца, важкое і вельмі чырвонае...»), 3. **Ні маністаў, ні зораў** («Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...»), 4. **Каб хоць раз усьміхнулася щасціце** («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...»), 5. **Пякельны дар** («У новы край, далёкі і нязнаны...»), 6. **Ня сыходзяцца горы з горамі** («Ня сыходзяцца горы з горамі...»), 7. **Прыйдзі** («З блакітнай вышыні прыйдзі, малю, хутчай...»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 травеня 1953.

Вялікія шэльмы («У маленстве чужыя казалі...»). Прывіячаеща Станіславу Станкевічу. Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. III; у цыклі вершаў (Журботныя струны, II): «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955.

«Даруйце, ня толькі мяне, але шмат каго яшчэ, зьдзівіла Вашае прывіячэнне вершу "Вялікія шэльмы" Станіславу Станкевічу. Для літаратараў відавочна, што Вы мелі на ўвазе чужых, якія казалі: "...эгзотыка нейкай Казані прыгажэй за лясоў Беларусі", але да сярэдняга чытача гэтае не дайшло, а прычапілася ў ягоным уяўленыні да Станіслава Станкевіча. Прынунчую, што Вы ня ўлічылі гэтую акаличнасць, калі назоў з прывіячэннем не падпарадкуюшы волі аўтара і набываюць двухсэнсоўнае значэнне». (Зь ліста Юркі Віцьбіча Уладзімеру Дудзіцкаму ад 16 травеня 1955)

Вясна живе («Адчуў на скрыўджаным парой пагосыне...»). Гл. **Балочым накіпам свае крыві** («Адчуў на скрыўджаным парой пагосыне...»).

«Гаварыла і "так" і "але"...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 197.

«Гавораць, што ўсё ня гнуся я...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 203.

Гады крылатыя («Гады крылатыя, юнацкія гады...»). Надрукавана: «Новы шлях», № 15(27), 1943, б. 14; Напярэймы жаданьям, б. 34.

Гістарычная дата. Надрукавана: «Беларуская газэта», № 12 (230), 12 лютага 1944. Подпіс Ул. Гушка.

Гісторыя Сяргея Каstryцы (Апавяданье Цыпрона Цырубалкі). Надрукавана: «Голас вёскі», № 41 (95), 14 каstryчніка 1943; № 52 (106), 31 сінняжня 1943.

Глухія шчасьця крокі. Цыкл вершаў: 1. **Кавалачак неба** («Да плямкі шклянай вакна...»), 2. **Шчасьце** («У далоні меў тваю далонь»), 3. **Грахі** («Разышліся, як дарогі ў полі...»), 4. **Пракалоліся вочы жалию** («Я нічога зь сябе ня выжываў...»), 5. **Шлях** («Ни ўлукаткі, а проста -- напрасткі...»). Надрукавана: «Конадні», № 4, 1955, б. 29; Напярэймы жаданьям, б. 173-177.

Голас Барысаўшчыны. Надрукавана: «Голас вёскі», № 42 (49), 26 лістапада 1942. Подпіс У. Д.

«Гора плача, мора стогне...». Надрукавана ў нізны вершаў (Максіму Багдановічу, 2): «Бацькаўшчына», № 23 (357), 9 чэрвня 1957.

Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаеша зіма 1933 году...»). Уступнае слова аўтара да цыклі вершаў «Песьні няволі». Надрукавана: «Новы шлях», № 20 (32), 1943, б. 15; Напярэймы жаданьям, б. 9.

Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...»). Рукапіс (Архіў БНiМа), назва **За цёмныя горы**. Надрукавана ў цыклі вершаў (Глухія шчасьця крокі, 3): «Конадні», № 4, 1955, б. 29; Напярэймы жаданьям, б. 175.

«Да вас, суродзічы, да бліzkіх і далёkіх...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 102.

«Дагарэла сонечнае лета....». Гл. **Не шкадую яго і ня плачу** («Лета выскубла жмук асакі...»).

Да зброі, да чыну («Прыслухайся, зноў, як калісьці, нас кліча...»). Рукапіс (Архіў БНiМа), строфы 6 і 7 выдзелены як самастойны верш **Насуперак буры**. Надрукавана: «Беларуская газэта», № 20 (238), 11 сакавіка 1944; Напярэймы жаданьям, б. 72.

Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 3): Ля чужых берагоў,

б. 64; «Бацькаўшчына», № 2-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246). Вялікдзень 1955; Напярэймы жаданыям, б. 180.

Да пары, да часу... («Пад Менскам, на могільніку...»).
Машынапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 171.

Дарагія Юнакі і Юначкі (Ліст штандару «Гарп»). Надрукавана:
Скаўкі бюлетэнь штандару «Гарп», № 7-8, 31 жнівеня 1948, б. 4.

«Дарма, што на чужой зямлі жыву...». Рукапіс (Архіў БНiМа).
Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 147.

Дарога газэты. Гістарычны нарыс. Надрукавана: «Голас вёскі»,
№ 45 (52), 18 снежаня 1942.

Да родных, блізкіх і далёкіх (Лісты). Ніжэ вершаў: 1. «Ня
крыўдуй, дарагая Мама...», 2. «Ці мала мелюць чутак-баек...», 3.
«Радасць якая, мой любы сыне...». Рукапіс (Архіў БНiМа).
Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 168-170.

«Даруй, што я плачу...» (Замест усламінаў). Надрукавана:
«Беларускі работнік», № 39, 24 верасня 1944; Напярэймы жаданыям,
б. 216.

«Дарэмна прамяняў я сон начы...». Надрукавана: «Шыпшына»,
№ 5, 1947, б. 26; Напярэймы жаданыям, б. 3.

Даты і іксы («Пакідаочы попел, узлі адно...»). Прысьвячаеша
Юрку Віцьбічу. Надрукавана: Ля чужых берагоў, б. 59; Напярэймы
жаданыям, б. 161; у цыклі вершаў (Вязанка новых вершаў, 1):
«Бацькаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 траўня 1953.

Дващаць пяты («Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні згады змоў...»).
Рукапіс (Архіў БНiМа), падзагаловак: «Да 25-х угодкаў абвешчання
незалежнасці Беларусі». Надрукавана: «Беларуская газэта», № 24 (242),
25 сакавіка 1944; «Беларускае слова», № 4 (5), 25 сакавіка 1949;
«Бацькаўшчына», № 11-12 (345-346), 25 сакавіка 1957; Напярэймы
жаданыям, б. 70. Пераклад Германа Рыдмюлера на нямецкую мову
надрукаваны: «Minsker Zeitung», 1943.

Дзьве дарогі («Дзьве дарогі -- два шляхі...»). Надрукавана ў
ніжы вершаў (Новыя вершы, 5): «Бацькаўшчына», № 35-36 (369-370), 8
верасня 1957.

«Дзьверы -- насьцеж...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана:
Напярэймы жаданыям, б. 195.

Для несъмротной Беларуси. Гл. Маіх уяў ружовых ранак.

Думка («Хай, што хочуць, гаворань людзі...»). Гл. Клятва духу.

«Думкі -- пыл ліпкое мелі...». Рукапіс (Архіў БНiМа).
Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 203.

Думы мае, думы мае («Думы мае, думы мае, пяжанька мне з вами!...»). З Тараса Шаўчэнкі. Машынапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 207.

«Душылі іх майстры адметнай пробы...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 204.

Дымяща хмары («Дымяша хмары. Неба край...»). Гл. **Зъвер двухногі.**

«Ёсьць такія на съвоне людзі...». Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 41-42(427-428), 2 лістапада 1958.

«Ёсьць у нашай малітве слова...». Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 41-42(427-428), 2 лістапада 1958.

Жалоба («Было ды з вадою сплыло...»). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 163; у цыклі вершаў ~~Журботныя струны, 12~~: «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955.

Жалобная струна («Нялёгка сёняня пішуша лісты...»). Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 107.

Жаўтагравістыя хмары («З-пад стэнаў-пустак прытаўкліся...»). Гл. **З-пад стэнаў-пустак прытаўкліся...**

Журботная вазёраў сінь («Ня першы раз і не апошні, мусіць...»). Гл. **«Ня першы раз і не апошні, мусіць...».**

Журботныя струны. Цыклі вершаў: 1. **Вусны і песьні** («Прачніеся, вусны і песьні...»), 2. **Неспадзянана** («Неспадзянана сыцішылі хаду...»), 3. **Далей і далей** («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»), 4. **На ганьбінчы славы** («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»), 5. **Жын'цё** («Шанаваў я цябе, кунежыў...»), 6. **Няпослуху дзівашкага сакрэт** («Патолій съвет ня лашчыў нас ніколі...»), 7. **Ля берагоў крывіцкае Нямігі** («Уещца шлях гразкою калінай...»), 8. **Сябром** («Мякка съцелюшь, ды мулка спаць...»), 9. **Вузкі стрыб дугі** («Сонца плавіша, а я, дзвіж, бажуся...»). Надрукавана: Ля чужых берагоў, б. 64; Напярэймы жаданыям, б. 178-186. У газэце «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955 цыкл дапоўнены вершамі: 10. **Сывітанак** («Сывіжуткі зары сывітанак...»), II. **Вялікія шэльмы** («У маленстве чужия казалі...»), 12. **Жалоба** («Было ды з вадою сплыло...»), 13. **Жылачка** («Пад кашуляй зь беларускага родна...»).

Жыве Беларусь. З цыклю «Крывавыя сцежкі». Надрукавана: «Беларуская газета», № 21 (239), 15 сакавіка 1944.

Жыві... («Час кароткі мне векам злаўся...»). Машынапіс (Архіў БІНiМа), прысьвячэнне В. Б.-й. Надрукавана: «Новы шлях», № 8 (20), 1943, б. 15; Напірэймы жаданыям, б. 61.

Жывое праўдзівае слова. Цыкл вершаў з уступным аўтарами словам **Скупия заўвагі** («Масква ссыпала...»): 1. **Жывое праўдзівае слова** («Песы ў доўга цябе, шанаваў і ссыярог...»), 2. **Навальница** («На сынажках крыжавых сустрэлі навалінцу...»), 3. **Маем сілу і край свой** («Праўду кажуць...»), 4. **На парозе пары** («Не багацце і слава, а гонар душы...»), 5. **Па-над кручай** («Стало па-над кручай...»). Надрукавана: «Новы шлях», № 22 (34), 1943, б. 15; Напірэймы жаданыям, б. 14-22.

Жывое праўдзівае слова («Песы ў доўга цябе, шанаваў і ссыярог...»). Надрукавана: «Беларускі работнік», № 39, 24 верасня 1944, трэй першыя чатырохрадкоў; у цыклі вершаў (Жывое праўдзівае слова, 1): «Новы шлях», № 22 (34), 1943, б. 15; Напірэймы жаданыям, б. 15; у ніжніх вершаў (Выбраныя вершы, 6): «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955. Пераклад Б.Аляксандрава на украінскую мову надрукаваны: «Нові дні», 2 сінегдання 1945, б. 3; «Нові дні», Ч. 1, люты 1950, б. 21.

Жывой крыві жывыя цельцы («Гулі вятры...»). Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: «Беларускі работнік», № 39, 24 верасня 1944, чацвёртая чатырохрадкоў; Напірэймы жаданыям, б. 29.

Жыву і ня жыву («Чым акрылю і ўсыщешу чым душу?...»). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 23; у ніжніх вершаў (Выбраныя вершы, 3): «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

Жылачка («Пад кашуляй зь беларускага радна...»). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 164; у цыклі вершаў (Журботныя струны, 13): «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955.

Жыцьцё («Шанаваў я цябе, кунежкыў...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 5): Ля чужых берагоў, б. 64; Напірэймы жаданыям, б. 182.

«За горадам, як выдзымуты пухір...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 195.

«За горамі горы, хмарамі спавіты...». (Каўказ. Урыўкі з паэм). З Тараса Шаўчэнкі. Машынапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 210.

«За дніямі дні, і месяцы за імі...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 201.

За культуру і асьвету. Надрукавана: «Менская газэта», № 1, 21 верасня 1941; «Голос вёскі», № 1, 1 кастрычніка 1941, подпіс Ул. Гуцька; «Раніша», № 22 (56)-23 (57), 30 верасня -- 10 кастрычніка 1941, подпіс Ул. Гуцька. Заўвага рэдакцыі: «Перадрук зь "Менской газэты"».

Залатая зямлі мяцеліца («Хто сказаў, што цяпер нявесела?»). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 158.

Замест разывітання («Нашу радасць -- буйное калосьце...»). Рукапіс (Архіў БІНіМа), заўвага аўтара: «Чарнавы накід. Верш, напісаны разам з Масеем Сяднёўм». Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 80.

За нацыянальную беларускую школу. Надрукавана: «Голос вёскі», № 2, 17 кастрычніка 1941. Подпіс Ул. Гуцька.

Запавет («Як памру я, паходавайце...»). З Тараса Шаўчэнкі. Машынапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: «Украінскі Вісті», № 21, 12 сакавіка 1953; «Бацькаўшчына», № 12-13(143-144), 25 сакавіка 1953; Напярэймы жаданыям, б. 206.

«Ул. Дудзішкі зрабіў пераклад у Залыцбургу і першы раз прачытаў яго там 6 красавіка 1947 году на Шаўчэнкаўскім вечары з праграмаю ў беларускай мове, ладжаным для беларусаў». («Бацькаўшчына», № 12-13(143-144), 25 сакавіка 1953).

«За пушчамі -- горы, за горамі -- мора...». Надрукавана ў нізы вершаў (Максіму Багдановічу, 1): «Бацькаўшчына», № 23 (357), 9 чэрвеня 1957.

«Заставаща -- небясьпечна...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 199.

Званы («Зывініць, гудуць мяцзяныя званы...»). Надрукавана ў нізы вершаў (Рознае, 3): «Бацькаўшчына», № 49-50 (435-436), Каталіцкая Каляды 1958.

«Злыя хмары плылі з усходу...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 201.

Змаганье за будучыню. Надрукавана: «Беларуская газэта», № 58 (78), 13 жніўеня 1942. Подпіс Ул. Гуцька.

«З-над стэнаў-пустак прытаўкліся...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 198; у цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 9): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956, назва **Жаўтагравістыя хмары**.

3 паэмі «Ружовы ранак». Гл. Maix уяў ружовых ранак.

3 паэмі «Цені съмерці» («Ты нарочіш, пазнаў я, улотай паўзыші...»). Машынапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 88.

Зрада («Сярод чужых палёў расціў свой агародчык...»). Надрукавана: «Шышина», № 9, 1950, б. 5; Напярэймы жаданыям, б. 155.

«3 расколін чэрвеньскага землятрусу...». Рукапіс (Архіў БІНiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 202.

«3 табою, родны, блізкі і далёкі блакітны край...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 194.

Зъвер двухногі. Паэма з 12 частак. Прывыччаеща «Съветлай памяці тых, што загінулі за святую веру ў наўміручасць Башкайшчыны -- Беларусі». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. II5-134 (поўная публікацыя); «Пагоня», № 4, 1946, б. 9-15.

Частка 3 пад назвой **На скрыжаваныні -- тры крыжы** («На скрыжаваныні -- тры крыжы...»): «Божым шляхам», № 4 (19), 1949, б. 8; Ля чужых берагоў, б. 9; у цыклі (Вязанка вершаў, 7): «Башкайшчына», № 32-33 (214-215), 29 жнівена 1954.

Частка 4 пад назвой **Цьмяныя плямы** («Якое сьвету хараство!..»): «Божым шляхам», № 9-10 (24-25), 1949; № 2-3 (29-30), 1950; Ля чужых берагоў, б. 56; у цыклі (Вязанка вершаў, 3): «Башкайшчына», № 32-33 (214-215), 29 жнівена 1954; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 2): «Башкайшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

Частка 5 пад назвой **Дыміца хмари** («Дыміща хмари. Неба край...»): «Божым шляхам», № 9-10 (24-25), 1949, б. 12; «Шышина», № 8, 1950, б. 10; Ля чужых берагоў, б. 56; у цыклі вершаў (Вязанка вершаў, 2) : «Башкайшчына», № 32-33 (214-215), 29 жнівена 1954; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 15): «Башкайшчына», № 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

Зъ дзэньніка ДГІ («...І дзень ня спліміца "заветны" ...»). Машынапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 141.

Зъ ліра-паэмы «Сыцені». Гл. Сыцені.

Зъ першых вершаў: 1. «**Каму-ж паскарджуся і напішу...**», 2. **Цяпер і я назнаў сваю віну...**». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 32.

«І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 203.

«...І давядзеца мо' каі...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 203.

I думы, і слова, і сны («Былі яны, слова і думы...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 33 (251), 26 красавіка 1944; Напярэймы жаданыям, б. 50.

Ізноў я тут («Ізноў я тут, калі цябе...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 61 (179), 14 жнівеня 1943; «Пагоня», № 3, чэрвень-ліпень 1946, б. 3; «Шыпшына», № 4, 1947, б.18; Напярэймы жаданыям, б. 55.

I мала слоў... («І мала слоў, каб выказаць настрой...»). Надрукавана: «Шыпшына», № 5, 1947, б. 26; Ля чужых берагоў, б. 59; Напярэймы жаданыям, б. 4; у цыклі вершаў (Вязанка вершаў, 6): «Бацькаўшчына», № 32-33 (214-215), 29 жнівеня 1954; у нізы вершаў (Выбраныя вершы, 7): «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

«Ісьці ці застацца?...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 200.

«І так яно ад веку і да веку...». Машынапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 7.

«...І чувань здалёку...». Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 41-42 (427-428), 2 лістапада 1958.

Каб хоць раз усъміхнулася шчасыце («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...»). Машынапіс (Архіў БНiМа), заўвагі аўтара: «Турма ў горадзе Марыінску (Заходняя Сібір)», «Часапіс "Моладзь", № 12, 1949, Парыж». Надрукавана: Ля чужых берагоў, б. 62; Напярэймы жаданыям, б.24; у цыклі (Вязанка новых вершаў, 4): «Бацькаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 травеня 1953.

Кавалачак неба («Да плямкі шкляной вакна...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Глухія шчасыя крокі, 1): «Конадні», № 4, 1955, б. 29; Напярэймы жаданыям, б. 173.

«Калісь такім маленькім быў...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 201.

«Каля вакна равеснік-клён...». Надрукавана: «Шыпшына», № 8, 1950, б. 10; Напярэймы жаданыям, б. 140.

«Каму-ж паскарджуся і напішу...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана ў нізы вершаў (Зь першых вершаў, 1): Напярэймы жаданыям, б. 32.

Кідаў я сеці ў глыб рачную («За хвалія хвали ўсё шпарчай...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 59 (177), 7 жнівеня 1943; Напярэймы жаданыям, б. 40; у нізы вершаў (Выбраныя вершы, 17): «Бацькаўшчына», № 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955, назва Піцч.

Клятва духу. Паэма з 12 частак. «Прысьвячаю любай і дарагой мне Маці». Машынапіс (Архіў БІНіМа), назва **Прысяга**. Рукапіс (Архіў БІНіМа), частка 10 («А часамі гаворашь гэтак...») выдзелена як асобны верш бяз назвы. Надрукавана: «Беларуская газэта», № 35 (253), 3 травеня 1944; «Узвышша», № 1, 1944, б. 41; Напярэймы жаданыям, б. 89-98.

Частка 2: «Пагоня», № 2, красавік 1946, б. 14, назва **Маліца хочам на радзіме** («Калісыі сокамі грудзей...»).

Частка II: «Беларуская газэта», № 71 (189), 18 верасьня 1943, назва **Кляцьве духу ия зрадзім ані** («Хай, што хочуць, гаворашь людзі...»); пад назвай **Думка** («Хай, што хочуць, гаворашь людзі...»): «Баявая Ускалось», № 3, 1950, б. 1-2; Ля чужых берагоў, б. 58; у цыклі (Вязанка вершаў, 5): «Бацькаўшчына», № 32-33 (214-215), 29 жнівеня 1954.

Кляцьве духу ия зрадзім ані («Хай, што хочуць, гаворашь людзі...»). Гл. **Клятва духу**.

Койданаў новы. Надрукавана: «Беларуская газэта», № 27 (145), 8 красавіка 1943. Подпіс У. Д.

Коратка аб сабе. Надрукавана: «Беларуская газэта», № 35 (253), 3 травеня 1944; Напярэймы жаданыям, б. XXVIII.

«Красою майскаю сады...». Рукапіс (Архіў БІНіМа), заўвага аўтара: «Успомнены пачатак вершу, налічванага ў беларускай газэце "Літаратура й мастацтва" ў 1939 г. (Менск)». Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 36.

Крокі і вёрсты («Сотні вёрстаў прайшоў...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Песні няволі, 1): «Новы шлях», № 20 (32), 1943, б. 15; Напярэймы жаданыям, б. 10.

Крывёю купленыя права («Сягоння бачыўся ў сыне...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 34 (252), 25 красавіка 1944; Напярэймы жаданыям, б. 75. Апошняя чатыры радкі верша цытуюцца ў артыкуле Ул. Дудзіцкага «Як Менск сьвяткаваў сваё сьвята працы»: «Беларуская газэта», № 36 (254), 6 травеня 1944.

Куды вочы глядзяць... (Апавяданыне). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 49-50 (435-436), Каталіцкая Каляды 1958; № 1-2 (437-438), Праваслаўныя Каляды 1959. Варыянт апавядання **Абразок**.

«**Курган**» **Янкі Купалы**. Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 25-26 (307-308), 24 чэрвеня 1956. Подпіс Ул. Гіцкі.

Ліст да маці («Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...»). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 103.

Ліст да сястры («Сястрыца родная, наклон ад брата...»). Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыням, б. 108.

Ліст у газэту «Беларускае Слова». Надрукавана: «Беларускае Слова», № 5 (6), 15 красавіка 1949.

Ліст у Рэдакцыю (Водгук на недакладнасыці публікацыі артыкулу Сіла праўды). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 3 (337), 20 студзеня 1957. Подпіс У. Д-і.

Ліст у Рэдакцыю (Водгук на артыкул Ст. Станкевіча «Сярод суродзічаў у Амэрыйы»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 15-16 (451-452), 19 красавіка 1959. Подпіс Ул. Д.

Лыжка мёду й бочка савецкага дзёгтю. Надрукавана: «Гаворышъ радыё "Вываленыне"», б. II4.

Ля берагоў крывіцкае Нямігі («Уеща шлях гразкою каліяйшай...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 7): «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955; Ля чужых берагоў, б. 64; Напірэймы жаданыням, б. 184.

Ля вербаў моліца мая утеха. Гл. «**Ня першы раз і не апоніні, мусіць...**».

Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўской мяжы...»). Надрукавана: Напірэймы жаданыням, б. 81; у нізы вершаў (Выбраныя вершы, 9): «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

«Ля сініх вазёраў спаткаліся мы...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыням, б. 196.

Маем сілу і край свой («Праўду кажуць...»). Рукапісны лісток «Ahladchyk», № 100, 23 сакавіка 1947. Надрукавана: «Шышина», № 1, 1950, б. 29; у цыклі (Жывое праўдзівае слова, 3): «Новы шлях», № 22 (34), 1943, б. 15; Напірэймы жаданыням, б. 18; у нізы вершаў (Выбраныя вершы, 12): «Бацькаўшчына», № 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955. Радкі зь верша **Маем сілу і край свой** цытуюцца ў артыкулах Ул. Дудзіцкага **Маем сілу і край свой і Як Менск абходзіў нацыянальнае свята 25 сакавіка:** «Беларуская газэта», № 25 (243), 29 сакавіка 1944.

Маем сілу і край свой (Артыкул). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 25 (243), 29 сакавіка 1944.

Maix уяў ружовых ранак (Паэма). Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыням, б. 135. Надрукавана часткова пад назвай **Для несьмяротнай Беларусі** (З паэм «Maix уяў ружовых

ранкі): «Божым шляхам», № 1, 1947, б. II; «Бацькаўшчына», № 36-37 (218-219), 10 кастрычніка 1954; Ля чужых берагоў, б. 70; у нізы вершаў (Выбраныя вершы, 16): «Бацькаўшчына», № 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955, назва З паэмы «Ружовы ранак».

Максіму Багдановічу (Урыўкі): 1. «За пушчамі -- горы, за горамі -- мора...», 2. «Гора плача, мора стогне...», 3. «Праз сёньняшніе бачу ўсякае мінулае...». Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 23 (357), 9 чэрвеня 1957.

Маладзіца («Як каралі і калечылі...»). Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 38; у цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 3): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956; як 4 частка паэмы **Прысяга**: «Бацькаўшчына», № 1-2 (387-388), 7 студзеня 1958.

Маліцца хочам на Радзіме («Калісіі сокамі грудзей...»). Гл. Клятва духу.

Мама («Родная, любая мама, даю чакаю ліста я...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 7): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Манэкену («Стайш, убраная ў строй найноўшых мод...»). Надрукавана ў нізы вершаў (Рознае, I): «Бацькаўшчына», № 49-50 (435-436), Каталіцкая Каліды 1958.

«Матуля любая, даруй...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 101.

Маўклівасць дум. Песні выгнанія («Бывае так, што думаеш адно...»). Рукапіс (Архіў БНiМа), тэкст адрозніваеща ад публікацыі і ня мае падзагалоўка «Песні выгнанія». Надрукавана: «Голос вёскі», № 45 (52), 18 сінездання 1942; Напірэймы жаданыям, б. 33.

«Маўклівы і такі сівы...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 202.

«Мая родная, любая, кволая...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 30.

«Месяц ліненя, і места Глыбокае...». Рукапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 197.

Мінаюць дні, мінаюць ночы («Мінаюць дні, мінаюць ночы...»). З Тараса Шаўчэнкі. Машынапіс (Архіў БНiМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 208.

«Мие сягоныня мощна дакарае...». Надрукавана: «Бацькаўшчына», 41-42(427-428), 2 лістапада 1958.

Мой съвет («Мой съвет -- у съвоне зъяў...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Падбітая рытмы, II): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Наадварот («Вы кажаце, што не?...»). Гл. А я -- наадварот... («Вы кажаце, што не?...»).

Навальніца («На сцежках крыжавых сустрэлі навальніцу...»). Рукапіс (Архіў БІНiМa), заўвага аўтара: «З тэхнічных прычынаў другая частка была апушчана рэдакцыяй часопісу "Новы шлях". Рукапісу не засталося, і тэкст не адноўлены». Надрукавана ў цыклі вершаў (Жывое праўдзівае слова, 2): «Новы шлях», № 22 (34), 1943, б. 15; Напярэймы жаданням, б. 16; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 4): «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

На вечную памяць Катлярэўскаму (Урывак). («...Праўдзівы мой дружа!..»). З Тараса Шаўчэнкі. Машынапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 209.

На ганьбінчы славы («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»). Рукапіс (Архіў БІNiMa), заўвага аўтара: «Высокое места -- месца стараадаўнія мены, пазней Траецкая гара ў Менску-Беларускім». Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 4): Ля чужых берагоў, б. 64; «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955; Напярэймы жаданням, б. 181.

Надпіс да фотаздымку («Зірні, мая радасць...»). «Прысьвячаю Веры Стосуў». Рукапіс (Архіў БІNiMa), назва Надпіс на паштоўцы. Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 83.

Над съядамі шляхоў аджытых («Рассыпайся драбнюткім макам...»). Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 69.

«На зялёныя лісткі...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 195.

«Найпрасыцей яно -- зусім напросту...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 159.

«На небе -- зоры й месяц...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 31.

«На віпрастай, крутой дарозе...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 203.

На папялінчы руж («Пачаў ды хутка змоўк...»). Прывічаленца С. А-ку. Рукапіс (Архіў БІNiMa), заўвага аўтара: «Смарагды кроз" -- назоў паэмы Сяргея Астрэйкі "Бэнгалія" ў першай рэдакцыі. Гарбарная -- вуліца ў Менску-Беларускім, дзе жыў паэт -- аўтар "Бэнгалії"». Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 35.

На парозе пары («Не багашце і слава, а гонар души...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Жывое праудзівае слова, 4): «Новы шлях», № 22 (34), 1943, б. 15; Напярэймы жаданыям, б. 20.

На парозе турмы («Ня украй, не зынявчыў нікога...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Песьні няволі, 2): «Новы шлях», № 20 (32), 1943, б. 15; Напярэймы жаданыям, б. 11.

«На пераломе спадаў і няўдачы...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 204.

«На пераломе спады і няўдачы...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 204.

Напярэймы жаданыям («Што-ж, снующа нахай съмерці чорныя здані...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 93 (III), 13 сінегання 1942; «Беларускі эмігрант», № 9 (20), 1 кастрычніка 1949; Напярэймы жаданыям, б. 41; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 5): «Башкайшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

«Напярэймы зары ўсё ішоў...». Надрукавана ў ніцы вершаў (Новыя вершы, 4): «Башкайшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957.

«Нарадзіліся марудна і дасылелі...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 199.

Нараджаеща съвет неапеты («Словы думак на зловінь ніяк...»). Надрукавана: «Раніца», № 38 (200), 17 верасня 1944; Напярэймы жаданыям, б. 82.

«На скрыжаваныі -- тры крыжы...». Гл. Зьевер двухногі.

На станцыі начы. Зь дзёйніка («Куды імчыш мяне, цягнік?..»). Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 100; у цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 10): «Башкайшчына», № 28-29 (310-II), 15 ліпеня 1956.

Насустрач будучыні нашай («Я ўспамінаю дні "вясны"...»). Надрукавана: «Голос вёскі», № 47 (101), 25 лістапада 1943; Напярэймы жаданыям, б. 58.

«На схіле гор стаіць мой новы дом...». Машынапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 85.

«На тле зруйнованых святынь». Надрукавана: «Беларуская газэта», № 17 (235), 1 сакавіка 1944.

«Нашы думкі трывогай будзяцца...». Надрукавана ў ніцы вершаў (Новыя вершы, 1): «Башкайшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957.

Не зракуся («Хіба шмат такіх вось нашых раніц...»).

Надрукавана: «Новы шлях», 16 (28), 1943, б. 14, перад публікацыяй слова, падпісаныя У. Г.: «За апошнія гады расцьвілі маладыя таленты

гэткіх паэтаў, як Уладзімер Дудзіцкі, -- паэта з дубоўкамі і пушчавымі традыцыямі ў любёнасы ў образную семантыку слова»; Напярэймы жаданням, б. 49; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 10): «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

Не памру я («Ні то восень, ні то вясна...»). Гл. **Не прадам я ніколі вясны** («Неяк рана прыйшла вясна...»).

Не прабуджанае сонцем ранне («Не хвалю нічога і ня ганю...»). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 187; у цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 4): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Не прадам я ніколі вясны («Неяк рана прыйшла вясна...»). Рукапіс (Архіў БІНіМа), назва **Не памру я** («Ні то восень, ні то вясна...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 55 (173), 24 ліпеня 1943; Напярэймы жаданням, б. 43; «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955, назва **Не памру я**.

Неспадзявана («Неспадзявана съцішылі хаду...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 2): «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955; Ля чужых берагоў, б. 64; Напярэймы жаданням, б. 179.

Нечакана зусім і проста («Нечакана зусім і проста...»). Прысьвячаеша Веры Стосуй. Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 78.

Не шкадую яго і ня плачу («Лета выскубла жмук асакі...»). Надрукавана: «Новая дарога», 18 красавіка 1943; Напярэймы жаданням, б. 45. Другая частка верша («Дагарэла сонечнае лета...») надрукавана: «Беларуская газэта», № 27 (145), 8 красавіка 1943; «Беларускі работнік», № 38, 17 верасня 1944.

Ні верыць, ні спадзяванца. Надрукавана: «Гаворышь радыё "Вываленне"», б. 111.

Ні маністаў, ні зорau («Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...»). Надрукавана: Ля чужых берагоў, б. 60; Напярэймы жаданням, б. 26; у цыклі (Вязанка новых вершаў, 2): «Бацькаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 травеня 1953.

Новая савецкая правакацыя. Надрукавана: «Гаворышь радыё "Вываленне"», б. 103.

Новыя вершы. Нізка вершаў: 1. «Наши думкі трывогай будзяцца...», 2. «Сыціскаюць хвалі пеністыя мора...», 3. «Сініе і чыстае такое...», 4. «Напярэймы зары ўсё ішоў...», 5. Дзыве дарогі («Дзые дарогі -- два шляхі...»), 6. Прыйшлі і вернемся... («Зъ зямлі прыйшлі і вернемся ў зямлю...»), 7. Урывак з паэмы «Гранітныя абвалы» («Я-ж бачыў, як збліжающа яны...»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957.

Ня было і няма... («Ня было і няма весялосыці...»). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 153; у цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 6): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Ня ведаю... («Тугая цішыня мой сум з трывогай жэнішь...»). Надрукавана ў ніцы вершаў (Рознае, 2): «Бацькаўшчына», № 49-50 (435-436), Каталіцкая Каляды 1958.

Ня грэ сонца на чужыне («Ня грэе сонца на чужыне...»). З Тараса Шаўчэнкі. Машынапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 206.

«Ня крыўдуй, дарагая Мама...». Рукапіс (Архіў БІNiMa), назва Дзіпешы. Надрукавана ў ніцы вершаў (Да родных, бліжкіх і далёкіх. Лісты, 1): Напярэймы жаданьям, б. 168.

«Ня мёд п'юць, а чэмер упалыя грудзі...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 201.

«Ня першы раз і не апошні, мусіць...». Рукапіс 1933 г. (Архіў БІNiMa), назва **Ля вербаў моліца мая уzechа;** рукапіс 1946 г. (Архіў БІNiMa), назва **Журботная вазёраў сінь.** Надрукавана: «Шыпшина», № 5, 1947, б. 27; «Беларускае слова», № 1(14), 1 студзеня 1950; **Ля чужых берагоў,** б. 55; Напярэймы жаданьям, б. 25; у цыклі (Вязанка вершаў, 1): «Бацькаўшчына», № 32-33 (214-215), 29 жнівеня 1954.

Няпослуху дзівацкага сакрэт («Патоляй съвет ня лашчыў нас ніколі...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 6): «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; № 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955; **Ля чужых берагоў,** б. 64; Напярэймы жаданьям, б. 178-186.

«Ня сплямілася, не заліпла...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 204, варыянт пачатку 3 часткі паэмы «Прысяга».

Ня сыходзяцца горы з горамі («Ня сыходзяцца горы з горамі...»). Надрукавана: **Ля чужых берагоў,** б. 62; Напярэймы жаданьям, б. 148; у цыклі (Вязанка новых вершаў, 6): «Бацькаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 травеня 1953.

О родны край («Са мною ты на яву і ў съне...»). Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданьям, б. 110.

Падбітая рытмы. Цыклі вершаў: 1. **Васільковыя гады** («Адцьвілі сады. Завялі ружы...»), 2. **Шлях зусім вузкі** («Пасылья лета гаспадарыць восені...»), 3. **Маладзіца** («Як каралі і калечылі...»), 4. **Не**

прабуджанае сонцам раныне («Не хвалю нічога і на ганю...»), 5. **Сябры** («Сустрэліся сябры маленства калі парку...»), 6. **Ня было і няма** («На было і няма весялосці...»), 7. **Мама** («Родная, любая мама, даўно чакаю ліста я...»), 8. **Песня** («Прыйшоў з даўніны апрычоны наш голас...»), 9. **Жаўтагрывістыя хмары** («З-пад стэнаў-пустак прыгаўклюі...»), 10. **На станцыі начы.** Зь дзёныка («Куды імчыш мяне, цягнік...»), II. **Мой съвет** («Мой съвет у съвеше зъяў...»). Надрукавана: «Башккаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Падумайце самі... (Фэльетон). З радыёвай хвалі «Вызваленьне». Надрукавана: «Башккаўшчына», № 9 (353), 12 травеня 1957.

Пакуль песьня яшчэ на съпета («На пытайся, мой любы дружа...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Песьні няволі, 4): «Новы шлях», № 20 (32), 1943, б. 15; Напярэймы жаданыям, б. 13.

Па-над кручай («Стаю па-над кручай ...»). Надрукавана: «Менская газэта», № 4, 5 кастрычніка 1941; у цыклі вершаў (Жывое праўдзіва слова, 5): «Новы шлях», № 22 (34), 1943, б. 15; Напярэймы жаданыям, б. 22; «Башккаўшчына», № 1-2 (387-388), 7 студзеня 1958, 9 частка паэмы **Прысяга**.

«Пасыля адліву спадаў і ніўдач...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 204.

«Пачатак быў толькі такі...». Прывіячаеша Веры Стосуй. Рукапіс (Архіў БІNiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 79.

Пачатак канца. Адрыўны савецкі каляндар. З радыёвай хвалі «Вызваленьне». Надрукавана: «Башккаўшчына», № 10 (344), 10 сакавіка 1957.

Пашто даганяць. Надрукавана: «Гаворыць радыё "Вызваленьне"», 6. 81.

Пела мне мані («Помню, у час вечаровы...»). Надрукавана: «Беларуская газэта», № 11 (129), 10 лютага 1943; Напярэймы жаданыям, б. 47; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 14): «Башккаўшчына», № 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

«Перада мной -- прастор нябес...». Машынапіс (Архіў БІNiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 105.

«Перада мною новыя лісты...». Рукапіс (Архіў БІNiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 194.

Перад бурай (Урывак з аповесці «Голос крыві»). Надрукавана: «Пагоня», № 3, чэрвень-ліпень 1946, б. 18-19, подпіс Мікола Дварэцкі; Напярэймы жаданыям, б. 274.

Песня («Прыйшоў з даўніны апрычоны наш голас...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 8): «Башккаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Песня («Хто-ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой...»). Рукапіс (Архіў БІНiМа). У адным з рукапісных варыянтаў восьмае чатырохрадкоўе падаеніе як асобны верш. Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 138.

Песні на волі. Цыкл вершаў з уступным аўтаравым словамі Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаеща зіма 1933 году...»): 1. **Крокі і вёрсты** («Сотні вёрстаў прайшоў...»), 2. **На парозе турмы** («Ня украў, не знявешчыў нікога...»), 3. **А ратунку ня было й няма** («Колер неба хмары ўслалі густа...»), 4. **Пакуль песня яшчэ ня сьпета** («Ня пытайся, мой любы дружа...»). Надрукавана: «Новы шлях», № 20 (32), 1943, б. 15; Напярэймы жаданыням, б. 9-13.

Піраміда клясавых сунярэчнасцяў. З радыёвай хвалі «Вываленне». Надрукавана: «Башкаўшчына», № 9 (343), 3 сакавіка 1957.

Плача кроplямі золата дзень («Сінь дзвіосная неба, рассып...»). Надрукавана: «Пагоня», № 3, чэрвень-ліпень 1946, б. 4-5; Напярэймы жаданыням, б. 67.

Помнікі і абэліскі («На плошчы -- помнікі і абэліскі...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Вэнцуэля, 2): «Конадні», № 5-6, 1958, б. 75; Напярэймы жаданыням, б. 190.

«Праз горы, праз мора, праз акіян...». Рукапіс (Архіў БІNiМa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 200.

«Празъ сёньняшніе бачу ўсякае мінулае...». Надрукавана ў нізы вершаў (Максіму Багдановічу, 3): «Башкаўшчына», № 23 (357), 9 чэрвеня 1957.

Празъ цемру й пакуты. Надрукавана: «Беларуская газэта», № 29 (147), 15 красавіка 1943. Подпіс У. Д.

Пракалюліся вочы жалю («Я нічога зъ сябе ня выжаў...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Глухія шчасція крокі, 4): «Конадні», № 4, 1955, б. 29; Напярэймы жаданыням, б. 176.

«Пра што я раскажу табе...». Рукапіс (Архіў БІNiМa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 196.

Просьба («Я стаміўся ідуЧы...»). Прывіячаеща В. С. Машынапіс (Архіў БІNiМa). Надрукавана: Напярэймы жаданыням, б. 87.

Прыйдзі («З блакітнай вышыні прыйдзі, малю, хутчэй...»). Надрукавана: «Божым шляхам», № 3 (18), 1949, б. 13; Ля чужых берагоў, б. 63; Напярэймы жаданыням, б. 156; у цыклі (Вязанка новых вершаў, 7): «Башкаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 травеня 1953.

Прыйші і вернемся... («Зъ зямлі прыйшлі і вернемся ў зямлю...»). Надрукавана ў нізы вершаў (Новыя вершы, 6): «Башкаўшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957.

Прысяга. Паэма з 20 частак. Надрукавана: «Бацькаўшчына», 1-2 (387-388), 7 студзеня 1958. Дванашць частак (1, 3, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19) -- перапрашаваныя раздзёлы паэмы **Клятва духу**.

Варыант пачатку З часткі над назвай **«Ня сіліміца і не залінне...»** надрукаваны: Напярэймы жаданням, б. 197. Часткі 4 («Як карапі і калечылі...») і 9 («Стаю па-над кручай...») публіковаліся як самастойныя вершы. Гл. **Клятва духу, Маладзіца, Па-над кручай**.

Птушка («Слова -- птушка, любая, павер мне...»). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 86.

Птушы -- крылы, чалавеку -- свобода. З радыёвай хвалі «Вызваленне». Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 6 (340), 10 лютага 1957.

Пціч («За хвалий хвали ўсё шпарчэй...»). Гл. **Кідаў я сені ў глыб рачную** («За хвалий хвали ўсё шпарчэй...»).

Педагагічны ідэі Яна Амоса Коменскага. Да 370-ай гадавіны з дня нараджэння. (Сцэнарый радыёперадачы). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

П'ю сок вясны («Мой родны брат, сястрыца моя, маші...»). «З нагоды Першага Мая прысьвячаю сваім прыяцелям і родні, бліжай і далёкай». Рукапіс (Архіў БІНіМа); рукапіс (Архіў Фундашы), перапрашаваныя 2 і 5 чатырохрадкоў над назвай **Вясна**. Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 52.

Пякельны дар («У новы край, далёкі і нязнаны...»). Надрукавана: Ли чужых берагоў, б. 62; Напярэймы жаданням, б. 144; у цыклі (Вязанка новых вершаў, 5): «Бацькаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 траўня 1953.

«Піскі дарог і лісцяцяў медзь...». Машынапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 106.

«Радасыць якая, мой любы сыне...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана ў ніцы вершаў (Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты, 3): Напярэймы жаданням, б. 170.

Роднае слова («Я ня жыву безъ цябе... »). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 192.

Рознае. Ніжа вершаў: 1. **Манэкану** («Стайш, убраная у строй найноўшых мод...»), 2. **Ня ведаю...** («Тугая цішыня мой сум з трывогай жэнішь...»), 3. **Званы** («Зывініць, гудуць мялзянныя званы...»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 49-50 (435-436), Каталіцкая Каліцы 1958.

Сіла праўды (З радыёвай хвалі «Вызваленне»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 49 (331), 2 сінэжаня 1956, подпіс У. Д-і, пра недакладнасці публікацыі гл. Ліст у Рэдакцыю; «Гаворышь радыё «Вызваленне», б. 140.

Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Вэнэцуэля, 1): «Конадні», № 5-6, 1958, б. 75; Напярэймы жаданням, б. 189.

«Сініе і чыстае такое...». Надрукавана ў ніцы вершаў (Новыя вершы, 3): «Бацькаўшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957.

«Скажыце, дзе вы бачылі такое...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 194.

Скупня заўвагі («Масква сipyвалася...»). Уступнае слова аўтара да цыклу вершаў **Жывое праўдзівае слова** надрукавана: «Новы шлях», № 22 (34), 1943, б. 15; Напярэймы жаданням, б. 14.

«Слухаць мову тваю, Радзіма...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 191.

Сон Знібыціча. Гл. Успаміны.

Спрытыны жарты («Сонца, важкое і вельмі чырвонае...»). Надрукавана: Ля чужых берагоў, б. 60; Напярэймы жаданням, б. 162; у цыклі (Вязанка новых вершаў, 2): «Бацькаўшчына», № 21-22 (152-153), 31 траўня 1953.

Станіславу Станкевічу (У сувязі зь ягонымі ад'ездзінамі ў Амерыку) («Хто-б там што ні казаў...»). Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 43 (429), 9 лістапада 1958.

«Стомлены цяжкімі думамі...». Рукапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 198.

«Стынуць хвалі і цяжэюць быццам...». Машынапіс (Архіў БІNiMa). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 2.

Світанаک («Свяжуткі зары сывітанак...»). Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 145; у цыклі вершаў (Журботныя струны, 10): «Бацькаўшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955.

Съядамі гадоў. Надрукавана: «Менская газэта», № 1, 21 верасня 1941; «Голас вёскі», № 1, 1 кастрычніка 1941; «Раніца», № 22 (56)- № 23 (57), 30 верасня-10 кастрычніка 1941.

Съмерш жывая («Шмат разоў гаварыў я съмерші...»). Машынапіс (Архіў Фундаціі).

Сыцені (Ліра-паэма). Рукапіс (Архіў БІNiMa), частка 1 як асобны верш мае назыву **Агапёк**. Надрукавана: Напярэймы жаданням, б. 149; часткі 1. «Падышла і моўчкі села...», 2. «Нащамочку з хаты выйшаў...», 3. «Шчэ драмалі струны ветру...», 4. «Золак вышадзіў з-за пушчы...» пад назвой **Зь ліра-паэмы «Сыцені»** ў ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 1):

«Башкайшчына», № 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; часткі 5. «Палажыў на горб уласны...» і 6. «Я стаю і моцна зябну...»: «Жонадні», № 3, 1955, б. 6.

«Сыціскаюць хвалі пеңістыя мора...». Надрукавана ў ніцы вершаў (Новыя вершы, 2): «Башкайшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957.

Сэрица Паўла Бурэ. Гл. Апавяданье.

Сябром («Мякка сынелюшь, ды мулка спаць...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Журботныя струны, 8): «Башкайшчына», № 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955; 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955; Ля чужых берагоў, б. 64; Напярэймы жаданыям, б. 178-186.

Сябры («Сустрэліся сябры маленства каля парку...»). Надрукавана ў цыклі вершаў (Падбітая рытмы, 5): «Башкайшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Тайніцы Сылянняскага лесу. Надрукавана: «Башкайшчына», № 1-2 (282-283), 7 студзеня 1956; «Гаворынь ральё "Вызваленне"», б. 76; Напярэймы жаданыям, б. 219.

«Там, на Радзіме, ля Піцьбы-ракі...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 193.

Тарас Шаўчэнка ў беларускай літаратуры. (Рэфэрат). Надрукавана асобным выданнем: Залыббург. Аўстрыя, 1946, 4 б.

«Тасующа і пляміюща тузы...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 205.

Трагедыя беларусаў. Надрукавана: «Гаворынь ральё "Вызваленне"», б. II6.

У гасьцёх Цыпрона Цырубалкі. Надрукавана: «Голас вёскі», № 38 (92), 23 верасня 1943.

«У жаўтаялістую, рудую восень...». Надрукавана: «Шышына», № 4, 1947, б. 19; Напярэймы жаданыям, б. 28.

У палоне думак (Урывак з аповесыі «Голас կрыві»). Надрукавана: «Пагоня», № 4, лістапад 1946, б. 26-27, подпіс Мікола Дварэцкі; Напярэймы жаданыям, б. 277.

Упаў блакіт. З настроем ля Нёману («Упаў блакіт на шкло ракі...»). Надрукавана: «Голас вёскі», № 29 (83), 22 ліпеня 1944; Напярэймы жаданыям, б. 51.

Урывак з паэмы «Гранітныя абвалы» («Я-ж бачыў, як збліжаюча яны...»). Надрукавана ў ніцы вершаў (Новыя вершы, 7): «Бацькаўшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957.

«Усё ня так, як думаеш...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 154.

Успаміны. Разъезды: Праўду кажучы..., Шашаль-валасацік..., Украдзены «Маркс»..., Клясyczная падрыхтоўка, Чорныя скурэнкі, «Чорны воран», Даікатны ў недалікатным месцы, Гулівэр Бязносы, І росы і лотаць..., Мікіта Бурболік, Сон Зынябышіца, Кліны цыбатага Валанчая, Жылістия кулакі Валанчая, Целаскурый плачянныя чорненкія сабачаняты й добры дзяцел..., Непераліўкі «Прах-вэсара» Пыжыка й дышляматаў «пана» Баніса, Гострыя швайкі разынка Лаўрэна Пячонкі..., Тайніцы Міхала Сырадоя. Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 23 (305), 3 чэрвеня 1956; № 24 (306), 10 чэрвеня 1956; № 25-26 (307-308), 24 чэрвеня 1956; № 27 (309), 1 ліпеня 1956; № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 2956; № 30 (312), 22 ліпеня 1956; № 32 (314), 5 жніўеня 1956; № 34 (316), 19 жніўеня 1956; №37 (319), 9 верасня 1956.

Паводле аўтарскага машынапісу (Архіў БІНіМа) **Успаміны** надрукаваны: Напірэймы жаданыям, б. 222. Разъезд **Сон Зынябышіца** надрукаваны: «Пагоня», № 1, сінегань 1945, б. 16-19; «Божым шляхам», № 2, 1947, б. II.

«У цішыні трывожны шум...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 203.

Хай пеңніца віно («Стайш пітва нявышітага кубак...»). Надрукавана: «Новы шлях», № 23 (35), 1943, б. 14; Напірэймы жаданыям, б. 62.

«Хоць у сyne ты мне, вазёрная, прысыніся...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 193.

Хутчай, хутчэй... (З-пад сынегу першы щэ храсток...)». Надрукавана: «Беларуская газэта», № 30 (148), 20 красавіка 1943; Напірэймы жаданыям, б. 48; у ніцы вершаў (Выбраныя вершы, 8): «Бацькаўшчына», № 40-41 (270-271), 9 каstryчніка 1955.

«Ці варта караць за нямудрае...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана: Напірэймы жаданыям, б. 201.

«Ці малая мелюць чутак-баек...». Рукапіс (Архіў БІНіМа). Надрукавана ў ніцы вершаў (Да родных, бліжкіх і далёкіх. Лісты, 2): Напірэймы жаданыям, б. 168-170.

«Цішыню парушылі вятырь...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 196.

Цьмяныя плямы («Якое съвету хараство!...»). Гл. Зывер двухногі.

«Цяпер і я пазнаў сваю віну...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана ў нізы вершаў (Зь першых вершаў, 2): Напярэймы жаданыям, б. 32.

«Цяпер усё. Уласнымі вачымі пабачыў съвет...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 146.

«Часам голаў ускружыць такое...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 202.

Чорная карта («Як той колас у полі, адзін...»). Прывівчаеша «Самому сабе». Надрукавана: «Конадні», № 3, 1955, б. 3; Напярэймы жаданыям, б. 167.

Чорная курыца. Надрукавана: «Бацькаўшчына», № 35-36 (369-370), 8 верасня 1957. Істотна перанірацаваны варыянт урыўкаў з незакончанай аповесці Голас крыві. Гл. Перад бурай і У палоне думак.

«Чужое гора вымераць налягтка...». Рукапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 202.

«Шкада, гаворань, працы нашай, поту...». Машынапіс (Архіў БІNіMa). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 84.

Школьніцтва ў Барысаўшчыне. Надрукавана: «Беларуская газета», № 65 (85). 6 верасня 1942. Подпіс У. Д.

Шлях («Ня ўлукаткі, а проста -- напрасткі...»). Рукапіс (Архіў Фундацый). Надрукавана ў цыклі (Глухія шчасція крокі, 5): «Конадні», № 4, 1955, б. 29; Напярэймы жаданыям, б. 177.

Шлях зусім вузкі («Паслья лета гаспадарыць восень...»). Рукапіс (Архіў БІNіMa), назва **Зародкі хараства** выпраўлена аўтарам. Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 37; у цыклі вершаў (Падбітвы рytмы, 2): «Бацькаўшчына», № 28-29 (310-311), 15 ліпеня 1956.

Шукаюць наіўных. Надрукавана: «Гаворыш радыё "Вываленне"», б. 78.

Шчасльце («У далоні меў тваю далонь...»). Рукапіс (Архіў БІNіMa), назва **Глухія шчасція крокі**. Надрукавана ў цыклі вершаў (Глухія шчасція крокі, 2): «Конадні», № 4, 1955, б. 29; Напярэймы жаданыям, б. 174.

«Я ведаю, ты не са мной...». Рукапіс (Архіў БІНiМа).
Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 197.

Я зь песьній упоруч пайду («Прамчаўся, расцягты маланкаю час...»). Надрукавана: «Пагоня», № 3, чэрвень-ліпень 1946, б. 6; «Бацькаўшчына», № 19 (353), 12 траўня 1957; Напярэймы жаданыям, б. 56.

«Як ласку матчыну, у думках калышу...». Рукапіс (Архіў БІНiМа). Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 196.

Як Менск абходзіў нацыянальнае съвята **25 сакавіка**.
Надрукавана: «Беларуская газэта», № 25(243), 29 сакавіка 1944.

Як Менск съвяткаваў сваё съвята працы. Надрукавана:
«Беларуская газэта», № 36 (254), 6 траўня 1944.

Янка Купала. Надрукавана: «Пагоня», № 4, лістапад 1946, б.
57-70. Подпіс Мікола Дварэнкі.

Я ня ведаю, дзе ты...(«Я ня ведаю, дзе ты...»). Надрукавана:
«Конадні», № 3, 1955, б. 4; Напярэймы жаданыям, б. 165.

«Я пазнаў і Эўропу і Азію...». Манышпіс (Архіў БІNiMa).
Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 8. Верш цытуецца ў артыкуле Ул.
Дудзішкага «Даруй, што я плачу...» (Замест успамінаў): «Беларускі
работнік», № 39, 24 верасня 1944.

«Я шукаў цябе -- не знайноў...». Рукапіс (Архіў БІNiMa).
Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 160.

«Яшчэ адзін паставіў крок ты...». Рукапіс (Архіў БІNiMa).
Надрукавана: Напярэймы жаданыям, б. 200.